

Comparative Study of Gender Justice Policies in the National Development Plans of Iran and South Korea

Jamal Khan-Mohammadi^I , Jafar Hezar Jeribi Daštaki^{II} , Ali Janadeleh^{III}

<https://doi.org/10.22084/csr.2026.32453.2458>

Received: 2026/04/19; Revised: 2026/05/24; Accepted: 2026/05/31

Type of Article: **Research**

Pp: 299-331

Abstract

This study aims to provide a comparative analysis of macro-level gender justice policies within the development plans of Iran and South Korea from the 1980s to the present. The central research problem concerns how the concept of gender justice is formulated, its position within national development policy documents, and the manner in which it is integrated into the macro-level planning processes of these countries. This issue is particularly significant given that gender justice is understood not only as a social and ethical construct but also as a key factor in achieving sustainable development. Methodologically, the research adopts a qualitative approach based on Comparative Policy Analysis. Data have been collected through content analysis of development plans, legal documents, and quantitative indicators derived from international datasets, including the Gender Gap Index, Gender Inequality Index, and Gender Development Index. The findings indicate that in Iran, gender justice is predominantly framed as a normative concept embedded within cultural and familial values, lacking structural institutionalization and a coherent policy trajectory. In contrast, in South Korea, gender justice has gradually evolved into a rights-based and institutionalized framework aimed at addressing structural inequalities. Ultimately, the study concludes that differences in gender policy frameworks between the two countries stem from variations in theoretical foundations, levels of institutional development, and the extent of linkage between development policies and implementation mechanisms. South Korea's relative success in reducing gender gaps can be attributed to the gradual integration of gender policies into the national development planning system and the strengthening of supportive institutions. Conversely, in Iran, conceptual and institutional discontinuities have constrained the effectiveness of gender-related policies.

Keywords: Gender Justice, Development Plans, Gender Gap, Gender Inequality, Gender Development.

I. Department of Cooperatives and Social Welfare, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabatabaie University, Tehran, Iran.

II. Department of Cooperatives and Social Welfare, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabatabaie University, Tehran, Iran (Corresponding Author). **Email:** jafar_hazar@yahoo.com

III. Department of Women's Studies, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabatabaie University, Tehran, Iran

Citations: Khanmohammadi, J., Hazarjaribi, J. & Janadeleh, A., (2026). Comparative Study of Gender Justice Policies in the National Development Plans of Iran and South Korea. *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 15(28), 299–331. <https://doi.org/10.22084/csr.2026.32453.2458>

Homepage of this Article: https://csr.basu.ac.ir/article_6884.html?lang=en

Publisher & Owner: Bu-Ali Sina University.

Copyright © 2026 The Authors. Published by Bu-Ali Sina University.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

1. Introduction

Gender justice has become one of the most significant issues in contemporary development studies and public policy. During recent decades, many governments have attempted to integrate gender-related concerns into national development strategies, legal frameworks, and welfare systems. However, the meaning of gender justice and the methods adopted to achieve it differ considerably across political and cultural contexts. In some societies, gender justice is primarily associated with equality of opportunities and institutional reforms, whereas in others it is framed through normative, cultural, and family-centered interpretations.

Iran and South Korea provide two important comparative cases for understanding these divergent trajectories. Both countries experienced rapid social transformation, state-led modernization, demographic change, and developmental planning during the late twentieth century. Nevertheless, their approaches toward women's issues and gender policies evolved in substantially different directions. In Iran, gender-related policies after the Islamic Revolution were increasingly shaped by ideological and cultural interpretations emphasizing differentiated gender roles, family cohesion, and demographic objectives. Although women's access to education and healthcare expanded considerably, institutional reforms concerning labor participation, political representation, and legal equality remained limited.

South Korea, by contrast, gradually institutionalized gender equality policies through administrative reforms, labor-market interventions, and gender-sensitive policy evaluation systems. Since the 1990s, women's movements, democratic transition, and international development pressures contributed to embedding gender equality within the structure of governance and public administration.

The importance of this study lies in its attempt to move beyond purely descriptive comparisons and to analyze the structural and institutional causes behind divergent policy outcomes. This research seeks to answer the following questions: How has gender justice been conceptualized in the development plans of Iran and South Korea? What institutional mechanisms have been adopted to implement these policies? Why have the two countries achieved different outcomes despite comparable modernization experiences?

The study argues that the effectiveness of gender justice policies depends not only on discourse and ideological commitment but also on the degree of institutionalization, policy continuity, and executive capacity. Consequently, the comparison between Iran and South Korea provides broader insights into the relationship between development planning, governance structures, and gender policy outcomes.

2. Materials and Methods

This research employs a qualitative comparative approach based on directed content analysis. The study focuses on macro-development policies and examines how gender justice has been represented and operationalized within the national development plans of Iran and South Korea from 1980 onward.

The statistical population of the study includes all official national development plans and major policy documents related to development and gender policy in the two countries. In Iran, the First through Seventh National Development Plans were analyzed. In South Korea, the Fourth through Seventh Development Plans and subsequent institutional gender policy frameworks were examined. Sampling was purposive and comprehensive rather than selective; therefore, all major development plans during the period under study were included as units of analysis.

Alongside qualitative analysis, several international indices were used to evaluate policy outcomes, including the Global Gender Gap Index (World Economic Forum), the Gender Inequality Index (UNDP),

and World Bank gender-related indicators. These indices were not treated as absolute representations of gender justice but rather as analytical tools for comparing the practical outcomes of development policies.

3. Data

The comparative analysis of international gender indicators reveals substantial differences between Iran and South Korea in the outcomes of gender-related development policies.

According to the Global Gender Gap Report 2024 published by the World Economic Forum, Iran ranked among the lowest countries globally in terms of gender-gap reduction, while South Korea demonstrated considerably better performance. Although Iran experienced major improvements in women's literacy, healthcare access, and higher education participation after the Islamic Revolution, these achievements were not translated into proportional gains in labor-market participation, political representation, or institutional empowerment.

The historical trajectory of development planning in Iran demonstrates three major phases. During the early post-revolutionary period, development policies largely focused on ideological reconstruction and welfare expansion. From the Third Development Plan onward, concepts such as women's empowerment, participation, and gender justice gradually entered policy discourse. The Fourth and Fifth Development Plans represented the peak of this discourse-oriented approach, where limited attempts were made to formulate gender-sensitive indicators and institutional mechanisms. However, from the Sixth Development Plan onward, a significant paradigm shift occurred: policy orientation increasingly moved from development-centered empowerment toward traditional family-centered governance. Women were mainly defined through maternal, familial, and demographic functions rather than as independent socio-economic actors.

South Korea followed a markedly different trajectory. During the earlier stages of industrialization, gender issues were not central to development planning. Nevertheless, democratization, economic restructuring, and the strengthening of civil society gradually transformed gender policy into an institutionalized governmental agenda. Since the 1990s, South Korea introduced gender-responsive budgeting, gender impact assessment systems, and reforms aimed at improving women's labor participation and political representation.

Comparative analysis of the Gender Inequality Index demonstrates that South Korea achieved a relatively continuous reduction in gender inequality during the past three decades, while Iran's progress remained limited and unstable. The persistence of institutional barriers, inconsistent policy implementation, and ideological tensions within development planning contributed to this divergence.

4. Discussion

The findings indicate that the divergence between Iran and South Korea in the field of gender justice is rooted less in cultural differences and more in the level of institutionalization and policy continuity within their development systems. In Iran, gender justice has largely remained a normative and ideological discourse rather than a stable institutional framework. Although concepts such as women's empowerment and gender justice entered development plans, they were not consistently supported by executive mechanisms, measurable indicators, or long-term institutional guarantees. Moreover, a persistent contradiction exists between modernization goals and traditional gender-role expectations,

where women's educational and social advancement has been encouraged while labor-market, legal, and demographic policies continue to prioritize family-centered roles.

By contrast, South Korea demonstrates how institutional reforms can transform gender discourse into practical governance mechanisms. Democratic reforms, women's movements, and integration into the global economy encouraged the establishment of gender-responsive budgeting, gender impact assessment, and institutional accountability systems. As a result, gender equality became embedded within state governance and public policy implementation. From a theoretical perspective, the findings support institutional and empowerment approaches, showing that gender justice policies are more effective when they move beyond symbolic discourse and become integrated into administrative structures, budgeting systems, and measurable policy frameworks.

5. Conclusion

This study compared gender justice policies in the development plans of Iran and South Korea from 1980 to 2024 and demonstrated that the two countries followed fundamentally different developmental trajectories. In Iran, gender justice has largely remained within a normative and discourse-oriented framework shaped by cultural and family-centered interpretations of women's roles. Although concepts such as women's empowerment and gender justice appeared increasingly in development plans, these policies often lacked institutional continuity, measurable indicators, and stable executive mechanisms. As a result, gender justice in Iran has remained highly dependent on changing political orientations and governmental priorities.

In contrast, South Korea gradually institutionalized gender-related policies through administrative reforms, gender-responsive budgeting, labor-market restructuring, and policy evaluation mechanisms. Democratic transition, women's movements, and integration into the global economy enabled gender equality to move beyond discourse and become embedded within governance structures. The Korean experience shows that gender justice policies become more effective when supported by institutional stability, long-term planning, and measurable implementation frameworks.

The findings suggest that successful gender justice policies require the interaction of three interconnected dimensions: conceptual clarity, institutionalization, and executive implementation. While Iran has largely remained at the discursive level, South Korea has advanced toward institutional and operational implementation. Therefore, the study concludes that sustainable progress in gender justice depends not only on ideological commitment but also on governance capacity, policy continuity, and the integration of gender-sensitive mechanisms into broader development planning systems.

Acknowledgments

The author would like to express sincere gratitude to the academic supervisors, reviewers, and colleagues whose valuable comments and suggestions contributed significantly to the completion of this research.

Author Contributions

The author conducted all stages of the research, including conceptualization, data collection, content analysis, comparative analysis, interpretation of findings, and manuscript preparation.

Conflict of Interest

The author declares that there is no conflict of interest regarding the publication of this article.

مطالعه تطبیقی سیاست‌های کلان عدالت جنسیتی در برنامه‌های توسعه ایران و کره جنوبی

جمال خان محمدی^I، جعفر هزارجریبی^{II}، علی جنادله^{III}

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.22084/csr.2026.32453.2458>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۲۰، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۳/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۱

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۹۹-۳۳۱

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل تطبیقی سیاست‌های کلان عدالت جنسیتی در برنامه‌های توسعه کشورهای ایران و کره جنوبی از دهه ۱۹۸۰م. تاکنون انجام شده است. مسئله اصلی پژوهش، چگونگی صورت‌بندی مفهوم عدالت جنسیتی، جایگاه آن در اسناد بالادستی توسعه و نحوه ادغام آن در فرآیند برنامه‌ریزی کلان ملی در این کشورهاست؛ به‌ویژه باتوجه به این‌که عدالت جنسیتی، نه‌تنها یک مقوله اجتماعی و اخلاقی، بلکه عاملی مؤثر در تحقق توسعه پایدار تلقی می‌شود. روش پژوهش در این مطالعه، کیفی و مبتنی بر تحلیل تطبیقی اسناد است و داده‌ها از طریق تحلیل محتوای برنامه‌های توسعه، اسناد قانونی و نیز استفاده از داده‌های کمی شاخص‌های بین‌المللی، مانند: شاخص شکاف جنسیتی، نابرابری جنسیتی و توسعه جنسیتی گردآوری شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در ایران، عدالت جنسیتی عمدتاً به‌صورت مفهومی هنجاری و در نسبت با ارزش‌های فرهنگی و خانوادگی تعریف شده و فاقد نهادینه‌سازی ساختاری و مسیر سیاستی منسجم است، درحالی‌که در کره جنوبی به تدریج به یک چارچوب حقوق محور و نهادی برای رفع تبعیض‌های ساختاری تبدیل شده است. درنهایت، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که تفاوت در الگوهای سیاست‌گذاری جنسیتی در این کشورها ناشی از تفاوت در مبانی نظری، سطح نهادسازی و میزان پیوند میان سیاست‌های توسعه و سازوکارهای اجرایی است؛ به‌گونه‌ای که موفقیت نسبی کره جنوبی در کاهش شکاف‌های جنسیتی، حاصل ادغام تدریجی سیاست‌های جنسیتی در ساختار برنامه‌ریزی توسعه و تقویت نهادهای پشتیبان بوده، درحالی‌که در ایران، گسست مفهومی و نهادی موجب محدود شدن اثربخشی سیاست‌ها در این حوزه شده است.

کلیدواژگان: عدالت جنسیتی، برنامه‌های توسعه، شکاف جنسیتی، نابرابری جنسیتی، توسعه جنسیتی.

I. گروه تعاون و رفاه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
II. گروه تعاون و رفاه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: Jafar_hazar@yahoo.com

III. گروه مطالعات زنان، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: خان محمدی، جمال؛ هزارجریبی، جعفر؛ و جنادله، علی، (۱۴۰۵). مطالعه تطبیقی سیاست‌های کلان عدالت جنسیتی در برنامه‌های توسعه ایران و کره جنوبی. پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۲۸(۱۵)، ۲۹۹-۳۳۱. <https://doi.org/10.22084/csr.2026.32453.2458>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: https://csr.basu.ac.ir/article_6884.html

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. ۱۴۰۵. ناشر این مقاله، دانشگاه بوعلی سینا است.
این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

۱. مقدمه

از اوایل دهه ۱۹۹۰م. مفهوم عدالت جنسیتی به عنوان یکی از شاخص‌های کلیدی توسعه پایدار و شاخصی مهم در بهبود وضعیت اجتماعی جوامع، در ادبیات بین‌المللی توسعه جایگاه ویژه‌ای یافته است. به ویژه پس از انتشار گزارش‌های مهم از سوی برنامه توسعه سازمان ملل متحد^۱ و بانک جهانی در این دهه، عدالت جنسیتی، نه تنها به عنوان هدفی مستقل، بلکه به عنوان یکی از ارکان اصلی ارتقای سرمایه انسانی، بهره‌وری اقتصادی و پیشرفت اجتماعی مطرح شد. در این میان، کشورهای در حال توسعه با چالش‌های متعددی در مسیر تحقق عدالت جنسیتی مواجه هستند و بررسی سیاست‌های توسعه‌ای آن‌ها می‌تواند تصویری روشن از فرصت‌ها و موانع موجود در این مسیر ارائه دهد. ایران نیز، به عنوان کشوری با پیشینه‌ای پیچیده در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، تجربه‌های گوناگونی در زمینه سیاست‌گذاری عدالت جنسیتی داشته است. با این حال، مسائل و چالش‌های مرتبط با این موضوع، همچنان مورد توجه پژوهشگران قرار دارد و نیازمند واکاوی عمیق‌تر است. برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، چارچوب‌های کلی سیاست‌گذاری و اهداف کلان هر کشور را ترسیم می‌کنند و نقش آن‌ها در هدایت مسیر اجرایی غیرقابل انکار است. در این میان، جایگاه زنان در این برنامه‌ها به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی توسعه، در سال‌های اخیر بیش از پیش مورد توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان قرار گرفته است. رقابت کشورها برای دستیابی به جایگاه‌های برتر در شاخص‌های بین‌المللی توسعه، از جمله شاخص توسعه انسانی^۲ و شاخص توسعه جنسیتی^۳، نشان دهنده اهمیت فزاینده پرداختن به موضوع عدالت جنسیتی در سیاست‌های کلان ملی است. به همین دلیل، بسیاری از کشورها سیاست‌های متعددی را در جهت کاهش نابرابری‌های جنسیتی و افزایش برابری در حوزه‌هایی مانند: اشتغال، مشارکت اجتماعی، دسترسی به فرصت‌های آموزشی و حقوق قانونی تدوین کرده‌اند. در ایران نیز پس از انقلاب اسلامی، تغییرات قابل توجهی در سیاست‌گذاری‌های جنسیتی و قوانین مرتبط با جایگاه زنان در جامعه ایران رخ داد. این تحولات که در چارچوب ارزش‌های اسلامی و رویکردهای مبتنی بر عدالت اجتماعی شکل گرفتند، تلاش داشتند تا نقش متمایز و متفاوتی را برای زنان در جامعه، در مقایسه با نگاه‌های مدرن غربی، ترسیم کنند. این تغییرات را می‌توان در چند حوزه اساسی بررسی کرد؛ نخست، در بُعد حقوقی و قانونی، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، نگاه ویژه‌ای به جایگاه زنان داشته است. به عنوان نمونه، اصل ۲۰ قانون اساسی بر برابری حقوق زن و مرد در برابر قانون تأکید می‌کند، مشروط بر آن که این حقوق در چارچوب موازین اسلامی تعریف شوند. همچنین، اصل ۲۱ قانون اساسی دولت را موظف به حمایت از حقوق زنان و تأمین امکانات لازم برای رشد شخصیت آنان در تمامی ابعاد کرده است. این اصول، مبنای تدوین بسیاری از قوانین پس از انقلاب قرار گرفته‌اند و هدف آن‌ها، تقویت جایگاه زنان در جامعه، با حفظ ارزش‌های اسلامی بوده است (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۸). در عرصه سیاست‌گذاری، انقلاب اسلامی تغییرات بنیادینی در نگاه به عدالت جنسیتی و نقش زنان در اجتماع ایجاد کرد. در حالی که پیش از انقلاب، سیاست‌ها عمدتاً بر مدرنیزاسیون و مشارکت اقتصادی زنان متمرکز بودند، پس از انقلاب، سیاست‌ها بیشتر بر نقش زنان در خانواده به عنوان مادر و مدیر خانواده تأکید کردند (مقدم، ۱۹۹۵). با این حال، این تغییرات به معنای حذف زنان از عرصه‌های عمومی نبود، بلکه در برخی حوزه‌ها، مانند آموزش و بهداشت، مشارکت زنان افزایش چشمگیری یافت؛ به عنوان مثال، نرخ باسوادی زنان، به ویژه در مناطق محروم و روستایی، رشد قابل توجهی داشت و دسترسی آن‌ها به خدمات بهداشتی نیز بهبود یافت (بانک جهانی، ۲۰۲۲). برنامه پیشرفت و توسعه ملل متحد، ۲۰۲۳). یکی دیگر از تغییرات مهم پس از انقلاب، افزایش مشارکت سیاسی زنان در چارچوب اصول اسلامی بود؛ اگرچه حضور زنان در عرصه‌های سیاسی پیش از انقلاب چندان گسترده نبود، اما در سال‌های پس از انقلاب، آن‌ها در فرآیندهای انتخاباتی، شوراهای مشورتی و برخی موقعیت‌های مدیریتی نقش فعال‌تری ایفا کردند (اسفندیاری، ۱۹۹۷). با این حال، این مشارکت ازلحاظ کمی همچنان محدود است و در مقایسه با بسیاری از کشورهای دیگر، فاصله معناداری دارد (گزارش شکاف جنسیتی، ۲۰۲۴). بررسی اسناد و برنامه‌های کلان نظام جمهوری اسلامی ایران در حوزه عدالت جنسیتی نشان می‌دهد که سیاست‌های اتخاذ شده در این زمینه، فاقد

انسجام و هماهنگی کافی هستند (مقدم، ۱۹۹۷). این مسئله را می‌توان در دو محور اصلی جست‌وجو کرد، عدم تعیین مفهومی دقیق و تفسیرپذیری بالای عدالت جنسیتی و ابهام در مفهوم عدالت جنسیتی و تفاوت برداشت‌ها از این اصطلاح در سطح سیاست‌گذاری یکی از چالش‌های بنیادین در این حوزه است. عدالت، مفهومی است که اگرچه در ظاهر دارای تعریفی مشخص است، اما در حوزه سیاست‌گذاری اجتماعی، برداشت‌های متعددی از آن وجود دارد که گاهی به اختلاف در اجرا و اتخاذ رویکردهای متناقض در سیاست‌گذاری‌ها منجر می‌شود (علاسوند، ۱۳۹۷).

در چهار دهه گذشته، سیاست‌های کلان توسعه‌ای ایران در حوزه عدالت جنسیتی دستخوش تغییرات متعددی شده‌اند. در برخی حوزه‌ها، ازجمله آموزش، افزایش چشمگیری در نرخ باسوادی زنان و حضور آن‌ها در مقاطع تحصیلات عالی مشاهده می‌شود. با این حال، این پیشرفت‌ها به‌طور یکسان در سایر ابعاد توسعه جنسیتی بازتاب نیافته‌اند. به‌ویژه در زمینه‌هایی مانند اشتغال و مشارکت سیاسی، همچنان چالش‌های جدی وجود دارد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۲۴؛ برنامه عمران سازمان ملل متحد، ۲۰۲۳). براساس گزارش مجمع جهانی اقتصاد (۲۰۲۳)، ایران در میان ۱۴۶ کشور جهان، از نظر میزان شکاف جنسیتی در رتبه ۱۴۳ قرار دارد (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۲۳). همچنین، داده‌های بانک جهانی نشان می‌دهد که نرخ مشارکت اقتصادی زنان در ایران تنها ۱۴٪ است که یکی از پایین‌ترین نرخ‌ها در سطح بین‌المللی محسوب می‌شود. این ارقام حاکی از آن است که باوجود تدوین سیاست‌های مختلف برای بهبود وضعیت زنان، همچنان فاصله معناداری میان اهداف اعلام‌شده در برنامه‌های توسعه‌ای و واقعیت‌های اجتماعی کشور وجود دارد (بانک جهانی، ۲۰۲۲). ایران از نظر برخی شاخص‌ها، ازجمله دستیابی به تحصیلات، به رتبه ۱۰۶ از میان ۱۴۶ کشور رسیده و در زیرشاخص سلامت و بقا نیز با اندکی بهبود در رتبه ۱۱۸ قرار گرفته است. با این حال، در دو بخش کلیدی دیگر، یعنی مشارکت اقتصادی و فرصت‌ها و توانمندسازی سیاسی، وضعیت مطلوبی ندارد و مجموع رتبه‌بندی آن در میان کشورهای جهان ۱۴۳ است (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۲۳). علاوه بر این، شاخص‌های بین‌المللی دیگری نیز برای سنجش عدالت جنسیتی در کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرند. شاخص نابرابری جنسیتی^۴ که از سوی برنامه توسعه سازمان ملل متحد ارائه شده است، میزان ناکامی کشورها را در دستیابی به برابری جنسیتی اندازه‌گیری می‌کند. در رتبه‌بندی جهانی سال ۲۰۲۳ م، ایران در این شاخص جایگاه ۱۲۳ را به خود اختصاص داده است. همچنین، شاخص توسعه جنسیتی که تفاوت‌های توسعه انسانی میان مردان و زنان را می‌سنجد و بر امید به زندگی، سطح تحصیلات و درآمد سرانه تأکید دارد، در سال ۲۰۱۸ م، ایران را در جایگاه ۱۳۸ جهانی قرار داده است (گزارش توسعه انسانی، ۲۰۲۳). این آمارها نشان‌دهنده چالش‌های ساختاری و اجرای ناکارآمد سیاست‌ها در تحقق عدالت جنسیتی در ایران هستند.

بررسی مقدماتی برنامه‌های توسعه در ایران نشان می‌دهد که ناکارآمدی سیاست‌های مرتبط با عدالت جنسیتی بیش از آن‌که ناشی از فقدان اسناد و اهداف رسمی باشد، ریشه در تعارض‌ها و چندگانگی‌های موجود در رویکرد سیاستی دارد. از یک سو، برنامه‌های توسعه بر افزایش سطح آموزش زنان، ارتقای شاخص‌های سلامت و گسترش حضور اجتماعی آنان تأکید کرده‌اند، اما از سوی دیگر، هم‌زمان سیاست‌هایی خانواده‌محور و مبتنی بر نقش‌های سنتی جنسیتی را تقویت کرده‌اند که مشارکت اقتصادی و حضور زنان در عرصه‌های تصمیم‌گیری را محدود می‌سازد. این وضعیت نوعی «دوگانگی سیاستی» ایجاد کرده است؛ بدین معنا که زنان در سطح آموزشی و سرمایه انسانی توانمند شده‌اند، اما ساختارهای حقوقی، نهادی و بازار کار متناسب با این تحول تغییر نکرده‌اند. در نتیجه، میان گسترش ظرفیت‌های فردی زنان و فرصت‌های واقعی بهره‌گیری از این ظرفیت‌ها شکاف ایجاد شده است. افزون بر این، نبود سازوکارهای اجرایی پایدار، تغییر مداوم گفتمان‌های سیاسی میان دولت‌های مختلف، و فقدان شاخص‌های عملیاتی و نظام‌های ارزیابی جنسیتی موجب شده است که بسیاری از اهداف مرتبط با عدالت جنسیتی در سطح اسناد باقی‌مانند و به سیاست‌های اجرایی مؤثر تبدیل نشوند. از این منظر، چالش اصلی سیاست‌گذاری جنسیتی در ایران بیشتر فقدان انسجام نهادی و ناسازگاری میان اهداف توسعه‌ای، سیاست‌های فرهنگی و سازوکارهای اجرایی است. بنابراین، ضرورت دارد که سیاست‌های عدالت جنسیتی از حیث محتوا و رویکردها مورد بررسی و واکاوی قرار گیرند.

این مطالعه با بررسی تطبیقی ایران و کره جنوبی، تلاش دارد تا نشان دهد که چگونه تفاوت در رویکردهای سیاستی می‌تواند منجر به نتایج متفاوتی در عدالت جنسیتی شود. تحلیل این تفاوت‌ها می‌تواند به سیاست‌گذاران کمک کند تا با الگوبرداری از تجارب موفق، به سیاست‌گذاری‌های کارآمدتر و اجرای بهتر برنامه‌های توسعه‌ای در حوزه عدالت جنسیتی دست یابند. ازجمله دلایل اصلی انتخاب دو کشور ایران و کره جنوبی در این پژوهش، امکان مقایسه تطبیقی میان دو الگوی متفاوت سیاست‌گذاری در زمینه عدالت جنسیتی است. ایران به عنوان کشوری با ساختار فرهنگی و سیاسی اسلامی که رویکرد خاص خود را به مفاهیم جنسیت و عدالت دارد، نمونه‌ای از سیاست‌گذاری مبتنی بر ارزش‌های دینی محسوب می‌شود. در مقابل، کره جنوبی نیز با گذار سریع از جامعه‌ای سنتی به یک اقتصاد پیشرفته صنعتی، نمونه‌ای از موفقیت در اصلاح سیاست‌های جنسیتی و تحقق عدالت جنسیتی در چارچوب یک نظام سکولار توسعه‌گرا به شمار می‌رود.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مرتبط با عدالت جنسیتی در ایران و جهان، طیف گسترده‌ای از رویکردهای نظری، سیاستی و تجربی را دربرمی‌گیرد و هر یک از زاویه‌ای خاص به تبیین نسبت میان جنسیت، توسعه و سیاست‌گذاری پرداخته‌اند. در این میان، مرور پیشینه پژوهش، نه تنها به شناسایی خلأهای مطالعاتی موجود کمک می‌کند، بلکه زمینه نظری و تحلیلی لازم برای فهم جایگاه عدالت جنسیتی در برنامه‌های توسعه ایران و مالزی را نیز فراهم می‌سازد.

«عطارزاده» (۱۳۸۸) در مقاله «عدالت جنسیتی، مرز تعامل جنسیت و سیاست» می‌کوشد برخی از شبهات پیرامون عدم حضور سیاسی اجتماعی زنان در رویکرد اسلامی را بیان نموده و براساس منابع گوناگون دینی پاسخ‌های مستدل به این شبهات بدهد و با تبیین مسئولیت‌های فردی و اجتماعی زنان، محوریت عدالت در تأمین پیوند جنسیت با عرصه سیاست را نشان دهد. درنهایت این پژوهش، بهترین راه تحقق عدالت جنسیتی را که زمینه‌ساز تعامل جنسیت با سیاست نیز هست، پذیرش نقش اجتماعی زن در کنار توانمندی‌هایش در عرصه خصوصی، معرفی می‌نماید و خاطرنشان می‌سازد که برای تحقق عدالت جنسیتی نیاز به خودباوری زنان، تحول عمیق و بینش تاریخی جامعه داریم.

«آذربایجانی» (۱۳۸۸) در مقاله «عدالت جنسیتی و اشتغال زنان» به موضوع اشتغال زنان از دیدگاه اسلام پرداخته و ابتدا نظریات فمینیستی موجود در زمینه اشتغال زنان را نقد و بررسی نموده است و سپس براساس آیات و روابط به تبیین حق اشتغال زنان و ضوابط کلی اشتغال زنان پرداخته است. در پایان، محقق نتیجه می‌گیرد که در اسلام شاخص عدالت جنسیتی در اشتغال زنان، رعایت معیارها و موازین اسلامی می‌باشد و پیشنهاد الگوی اشتغال نیمه‌وقت زنان که به باور محقق با عدالت جنسیتی متناسب است را می‌دهد.

مقاله «تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در لوایح و برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» به بررسی رویکرد دولت‌های تشکیل شده بعد از انقلاب اسلامی به مقوله «عدالت جنسیتی» و دگرگونی رویکردهای مختلف گفتمانی در این زمینه، پرداخته است. نویسنده تأکید می‌نماید هرچند دولت‌های پس از انقلاب اسلامی، هریک دارای گفتمان خاص خود بوده‌اند، اما همگی ذیل گفتمان جامع انقلاب اسلامی فعالیت نموده‌اند. «زن» و «عدالت جنسیتی» در گفتمان جمهوری اسلامی، غنای خود را از دو دال مرکزی «اسلامیت» و «جمهوریت» دریافت می‌کنند (صفری‌شالی، ۱۳۹۴).

پژوهشگران در مقاله «تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران»، ضمن مطالعه مناقشات موجود ایران در سطح تصمیم‌سازی و سیاست‌گذاری توسعه‌ای در کشور بر سر هژمونی معنایی در حوزه زنان (تطور گفتمانی)، به تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در برنامه ششم توسعه و تبیین معناهای تثبیت و برجسته شده از عدالت جنسیتی در متن برنامه ششم توسعه، پرداخته‌اند تا

گفتمان متناسب‌تر با الزامات جامعه و جهان امروز مشخص گردد. در این مقاله تأکید می‌گردد که مشارکت دادن کامل زنان در توسعه و سازندگی ملی، از طریق وارد کردن عدالت جنسیتی در برنامه‌های توسعه میسر است (علی‌پور، ۱۳۹۶).

«مارشال»^۵ (۲۰۰۰) در پژوهشی با عنوان تحلیل گفتمان سیاست‌گذاری، مذاکره عدالت جنسیتی درباره این‌که چه سیاست‌هایی برای گسترش عدالت جنسیتی در استرالیا اتخاذ شده است، مصاحبه‌هایی صورت داده است و به تحلیل گفتمان فعالان سیاسی و بروکرات‌ها در زمینه عدالت جنسیتی در استرالیا پرداخته است و نشان می‌دهد ابتکار سیاست برابری جنسیتی، در چرخه‌های سیاست را باز کرده و الان در وضعیتی هست که در سیاست‌های اصلی جریان دارد.

«جکی ترو»^۶ (۲۰۰۳) در مقاله‌ای با عنوان جریان‌سازی جنسیتی در سیاست‌گذاری عمومی جهان، توضیح می‌دهد که با گسترش شبکه‌های بین‌المللی در میان جنبش‌های زنان، تلاش برای جریان‌سازی جنسیتی در سیاست‌گذاری عمومی جهان گسترش یافته است و برای محققان فمینیست در زمینه روابط بین‌الملل، جریان‌سازی جنسیتی در سیاست‌گذاری عمومی محفل مهمی جهت بررسی انتقادی باز نموده است.

«سهیلا صادقی» در تحقیقی تحت عنوان «ابعاد شکاف جنسیتی و میزان تحقق کاهش آن در برنامه سوم توسعه» به بحث شکاف جنسیتی در برنامه‌های توسعه در ایران پرداخته و ابعاد آن را مورد بررسی قرار داده است. محقق معتقد است که با گذشت زمان از برنامه اول به چهارم حساسیت برنامه‌ریزان به مسئله جنسیت و زنان بیشتر شده و به موازات تدوین و تصویب مواد، قانونی نهادها و تشکیلات و برنامه‌های متناظر برای تحقق این هدف هم به وجود آمده است (صادقی، ۱۳۸۶).

«پروین علی‌پور» در تحقیق دیگری تحت عنوان «بازنمایی کشمکش‌های گفتمانی عدالت جنسیتی در برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران» به بررسی نظام برنامه‌ریزی در ایران و گفتمان حاکم بر آن پرداخته است. محقق معتقد است که برنامه‌های توسعه پس از انقلاب از حیث توجه به سوژه زنان از کشمکش‌های گفتمانی جاری در عرصه سیاسی متأثر بوده است (علی‌پور، ۱۳۹۶).

«فرشاد مؤمنی» در تحقیقی تحت عنوان «بررسی وضعیت زنان در برنامه‌های توسعه پس از انقلاب» به بررسی محتوایی برنامه‌های توسعه پرداخته، براساس این تحقیق عمق اختلاف و تفاوت برنامه اول و دوم توسعه با نظریه‌های سن بسیار زیاد است و مهم‌ترین عامل مؤثر در این تفاوت، رشد محور بودن این برنامه‌هاست. با توجه به رویکرد غالب در برنامه سوم، یعنی توانمندسازی زنان با تأکید بر فراهم کردن زمینه‌های لازم برای افزایش مشارکت، زنان حرکتی همسو با دیدگاه سن صورت گرفته و توجه به آموزش، بهداشت، اشتغال مشارکت سیاسی و... به منزله روش‌هایی برای افزایش توانمندی‌های زنان در نظر گرفته شده‌اند. روح حاکم بر برنامه چهارم توسعه ایده جنسیت و توسعه و ارتقاء سطح کیفیت زندگی افراد از طریق تحول اساسی در متغیرهای اقتصادی، آموزشی و بهداشتی مورد توجه قرار گرفته است، مروری بر شاخص‌های توسعه انسانی توسعه جنسیتی و توانمندسازی زنان نشان می‌دهد که طی اجرای برنامه‌های اول تا چهارم، وضعیت زنان از لحاظ بهداشت و آموزش بهبود نسبی پیدا کرده است (مؤمنی، ۱۳۹۳).

در نهایت، تحلیل کلی تحقیقات بیانگر آن است که بیشتر مطالعات در ایران بر ابعاد فرهنگی، دینی یا آموزشی عدالت جنسیتی متمرکز بوده و خلأ مطالعات تطبیقی و سیاست‌محور در حوزه برنامه‌های توسعه به وضوح محسوس است. همچنین فقدان ارتباط میان نظریه و عمل، کمبود شاخص‌های بومی عدالت جنسیتی و فقدان الگوهای ارزیابی مبتنی بر داده‌های تطبیقی، موجب شده است که پژوهش‌های موجود نتوانند به ارائه راهکارهای کارآمد برای سیاست‌گذاری جنسیتی در سطح کلان دست‌یابند. این وضعیت نشان‌دهنده ضرورت رویکردی تلفیقی است که بتواند عدالت جنسیتی را از سطح گفتمان به سطح سیاست‌های توسعه‌ای و اجرایی ارتقاء دهد و از تجربه سایر کشورها برای بازتعریف سیاست‌های ملی در این حوزه بهره گیرد.

۳. چارچوب مفهومی

هر یک از مفاهیم «عدالت» و «جنسیت» به طور مستقل، برداشت‌ها و تفاسیر متکثری را درباره خود داشته‌اند و همواره محل مناقشات نظری و علمی بوده‌اند، از همین روی ترکیب این دو مفهوم، یعنی «عدالت جنسیتی» نیز نظرات و رویکردهای متفاوتی را برانگیخته است که در ادامه به اهم مباحث نظری موجود در این حوزه پرداخته می‌شود.

۳-۱. عدالت جنسیتی در توسعه

عدالت جنسیتی همانند عدالت در معنای عام آن امروزه مدنظر رویکردهای توسعه می‌باشد به نحوی که از توسعه مبتنی بر عدالت، به ویژه در حق گروه‌های به حاشیه رانده شده مثل زنان دفاع می‌شود. بیشتر الگوهای توسعه مشارکتی و اجتماعی، جنسیت را نادیده گرفته‌اند که این امر می‌تواند پدرسالاری بومی و کنترل ازسوی نخبگان را تقویت کند (مامسن، ۱۳۸۸). عدالت جنسیتی مستلزم آن است که تمامی مداخلات و سیاست‌های توسعه‌ای برای تأثیرشان بر روابط جنسیتی تحلیل شوند. همچنین عدالت جنسیتی نیازمند بازنگری در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه است تا به نحو مناسبی علایق و واقعیت‌های متفاوت مردان و زنان در نظر گرفته شوند (ریویز و بادن، ۲۰۰۸: ۱۰).

برای تحقق عدالت جنسیتی دو رویکرد کلی در برنامه‌ریزی توسعه‌ای مطرح است؛ الف) رهیافت بی‌طرفی جنسیتی که در آن، برنامه‌های توسعه نگاه جنسیتی ندارند. در چنین برنامه‌هایی، میان زن و مرد تفاوتی در مشارکت و برخورداری از منافع برنامه توسعه وجود ندارد و در آن‌ها، هیچ‌گونه مواد قانونی خاص زنان دیده نمی‌شود. ب) رهیافت حساسیت جنسیتی که در آن، برنامه‌های توسعه با دیدگاه جنسیتی و برابرگرایانه متناسب با شرایط کشورها تنظیم می‌شوند و حتی گاه با هدف کاهش تبعیض‌ها و نابرابری‌های جنسیتی، برنامه توسعه‌ای خاص جمعیت زنان تدوین می‌شود (شادی طلب، ۱۳۸۱: ۶۴).

نقش زنان در توسعه به تدریج از اوایل دهه هفتاد مطرح شد؛ هرچند که به صورت پراکنده و محدود در آثار دهه ۲۰ و ۵۰م. مطرح شده بود. «استر بوسراپ»^۸ نخستین کسی بود که با انتشار کتاب نقش زنان در توسعه اقتصادی در سال ۱۹۷۰م. وضعیت نابرابر زنان در توسعه اقتصادی را به چالش کشید و به اهمیت نقش زنان در اقتصادهای کشاورزی و عدم تطابق پروژه‌های توسعه با این واقعیت پرداخت. کتاب بوسراپ نشان داد که آثار توسعه اقتصادی بر زنان نامیدکننده بوده است. پژوهش درمورد زنان در کشورهای درحال توسعه، مفاهیم بنیادین توسعه را به چالش فراخواند و سپس جنسیت را به بررسی فرآیند توسعه افزود (مامسن، ۱۳۸۸). طرح مطالبات زنان که برخاسته از افزایش آگاهی زنان بود، باعث شد تا از دهه ۷۰م. به تدریج برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه، برنامه‌های بیشتری به زنان اختصاص دهند تا زنان توانمندتر گردند (شفیعی و پورباقر، ۱۳۹۴). از طرف سازمان ملل سال ۱۹۷۵م. سال جهانی زن نام‌گرفت و در پی آن سازمان ملل در راستای تشویق جهان به بهره‌گیری از توانمندی‌های زنان در زمینه‌های فردی و اجتماعی نیز دهه ۱۹۷۵ تا ۱۹۸۵م. را «دهه زنان» نام‌گذاری کرد و بر ضرورت توجه به نقش زنان در امر توسعه و رفع نابرابری‌های جنسیتی تأکید کرد (اطاعت و توکل، ۱۳۹۲). از این دوران به بعد سه رویکرد درمورد زن و توسعه و در راستای احقاق حقوق زنان ایجاد شد و در دستور کار سیاست‌گذاری‌های توسعه قرار گرفت؛ این سه رویکرد عبارتند از: «زنان در توسعه»، «زنان و توسعه» و «جنسیت و توسعه» (مامسن، ۱۳۸۸).

۳-۲. زنان در توسعه

گرایش فمینیسم لیبرال با این تفکر پیوند جدی دارد و تأکید هر دو نگاه بر دو عنصر آموزش و فرصت‌های برابر برای بهبود وضع زنان، گواه این پیوند است (شادی طلب، ۱۳۸۸: ۹۹). سیاست‌های اصلی این دیدگاه بر برنامه‌ریزی خاص برای زنان تأکید می‌کند و آنان را گروهی جدا و آسیب‌پذیر می‌بیند که باید از طریق طرح‌های خاص زنانه حمایت‌شان کرد. در این دیدگاه به نقش‌آفرینی زنان در فرآیند توسعه چندان توجه نمی‌شود (قره‌یاضی، ۱۳۸۲).

تجربه اجرای طرح‌های خاص زنان جدا از مردان نشان داد که زنان بیش از پیش از متن توسعه به حاشیه رانده شده‌اند. ماندگاری نابرابری‌ها و تبعیض‌ها و در برخی موارد تشدید شدن آن‌ها باعث ایجاد ضرورت نگاه جنسیتی به برنامه‌ریزی‌های توسعه شد (عباس‌زاده، ۱۳۹۴).

به این ترتیب مشخص می‌شود که دیدگاه زنان در توسعه به دنبال بهبود وضعیت زنان در چارچوب نظام اقتصادی و سیاسی موجود بوده و تمایل به قبول و پذیرش ساختارهای اجتماعی و قدرت موجود دارد. همچنین تقسیم‌کار جنسی را به عنوان اصلی بدیهی پذیرفته و به دنبال استراتژی‌هایی برای از بین بردن و دگرگون ساختن این تقسیم‌کار نیست. ایده زنان در توسعه این پیش‌فرض را با خود دارد که توسعه اقتصادی همچنان که برای تمام جامعه مفید است برای زنان نیز یک نیاز و ضرورت اجتماعی است وضعیت زنان در جامعه تنها در صورتی اصلاح خواهد شد که برنامه‌ریزان توسعه فرصت‌های برابر را میان دو جنس فراهم کنند و ازسوی دیگر زنان نیز تلاش کنند که از حرکت عمومی جامعه به سوی توسعه باز نمانند. «کارولین موزر» دیدگاه زنان در توسعه را به پنج رویکرد فرعی تقسیم کرده است.

(الف) رویکرد رفاه: این رویکرد اولین توجه و کمک مستقیم به زنان بود که بعد از جنگ جهانی دوم در اروپا رایج شد. از آنجا که به علت جنگ شمار خانواده‌های بدون سرپرست زیاد شده بود، زنان به عنوان عامل رفاه خانواده‌ها شناخته شده و مورد توجه قرار گرفتند. این رویکرد عنوان می‌کرد که جریان رشد و نوسازی با تأکید بر گسترش کشاورزی و تجارت و صنعت عامل رفاه اجتماعی خانواده‌ها را مورد غفلت قرار داده است. بدین ترتیب بود که کشورها اقدام به ایجاد وزارتخانه‌های رفاه اجتماعی البته با بودجه کم و نقشی ضعیف کردند؛ چراکه بار اصلی اقدامات رفاهی بر دوش سازمان‌های خیریه و داوطلب گذاشته شده بود که این سازمان‌ها نیز بیشتر توسط زنان طبقه متوسط تأسیس و اداره می‌شد. رویکرد رفاه بر مبنای سه فرضیه نهاده شده است؛ اول این که، زنان به عنوان عوامل بدون جنبش و مفعول بدون شرکت فعالانه در فرآیند توسعه و فقط گیرنده این کمک‌ها به حساب می‌آمدند. دوم، نقش مادرانه زن را به عنوان مهم‌ترین نقش اجتماعی او قبول داشتند و سوم این که بچه به دنیا آوردن و بچه بزرگ کردن را مؤثرترین نقش زنان در همه اشکال توسعه اقتصادی به حساب می‌آوردند (موزر، ۱۹۸۹: ۹۱).

روش اصلی اجرای این نظریه از طریق پرداخت نقد و کالای مجانی و خدمات مجانی از بالا به پایین است. اگر آموزش جزو آن باشد، آموزش‌هایی است که برای زنان خانه‌دار که کار نمی‌کنند و به عنوان همسر و مادر به آن‌ها نگاه می‌شود، طراحی شده است. براساس این روش در کمک‌رسانی اولین و مهم‌ترین توجه آنان در برنامه‌های رفاه خانواده، بقاء فیزیکی خانواده است از طریق کمک‌های مستقیم به گروه‌های آسیب‌پذیر (نیکوبرش، ۱۳۸۰: ۴۳).

این رویکرد با این که جزو متداول‌ترین رویکردها بوده، اما به نظر می‌رسد یک نقطه ضعف اساسی در کنار سایر انتقاداتی که به آن وارد است، داشته است. این رویکرد با قرار دادن زنان در کنار گروه‌های آسیب‌پذیر و نیازمند کمک چون معلولین بیماران و کودکان آنان را از عرصه فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی به دور رانده است و زنان را منفعل و تنها گیرنده کمک گردانیده، درحالی که فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی زنان و مشارکت آنان در عرصه‌های مختلف با در نظر گرفتن ملاحظات جنسیتی می‌تواند روند رشد و توسعه جوامع را تسریع کند (دان، ۱۹۸۵: ۴۲).

(ب) رویکرد برابری: این نظریه علاوه بر نیازهای عملی زنان نیازهای استراتژیک آنان را نیز مدنظر قرار داده است. چنانچه از عنوان نظریه پیداست به دنبال برابری و حذف نابرابری‌های جنسیتی است. برطرف کردن عدم تساوی در عرصه کار به رسمیت شناختن حق طلاق برای زنان حق سرپرستی کودک، حق گرفتن وام حق رأی و سایر حقوق مدنی توسط این نظریه به طور جدی دنبال می‌شوند (لانگه، ۱۹۸۷: ۱۰).

با این حال نظریه برابری بیشتر منعکس‌کننده نظریات فمینیست‌های غربی بود که به شرایط محلی زنان جهان سوم توجه نداشته و می‌خواست نسخه‌ای واحد برای تمام جوامع و زنان بپیچد؛ درحالی که شرایط فرهنگی اجتماعی و اقتصادی کشورهای جهان سوم تفاوت‌های ساختاری اساسی با کشورهای پیشرفته داشت. درواقع، جواب‌گویی به نیازهای استراتژیک زنان پیش از رفع شدن نیازهای بیشتر قابل لمس آن‌ها راه به جایی نبرد. بسیاری از این

نیازهای استراتژیک و حقوقی که به آن‌ها اشاره شد، حتی اگر به صورت قانونی به رسمیت شناخته شوند در بسیاری از فرهنگ‌ها و آداب و رسوم هنوز هم رایج بوده، بدون هیچ نارضایتی دنبال می‌شوند.

ج) رویکرد فقرزدایی: در این نظریه تأکید بر از بین بردن عدم تساوی زن و مرد به از بین بردن نابرابری‌های اقتصادی انتقال یافت، نگرش اصلی این نظریه به زنان جهان سوم به عنوان فقیرترین فقرا بود. طبق این نظریه، فقر زن، نتیجه دسترسی نداشتن به تملک زمین سرمایه و تبعیض موجود در بازار کار است. راهبردهای این نظریه شامل مهار جمعیت سوادآموزی و دستیابی بیشتر زنان به اشتغال است (خانی، ۱۳۸۵: ۳۶).

از اولین گام‌ها در این مورد کار سازمان جهانی کار^{۱۱} بود که در برنامه تدوین شده‌اش به نام -برنامه جهانی استخدام ایجاد کار و به استخدام درآوردن اکثریت- را سیاست اصلی خود قرار داد. در سال ۱۹۷۲ م. نیز بانک جهانی به طور رسمی اولویت‌های خود را از رشد اقتصادی به مسئله وسیع‌تر ریشه‌کنی فقر مطلق و ترغیب توزیع مجدد همراه با رشد تغییر داد (یونیسف، ۱۳۷۲: ۱۰۳). تأکید این رویکرد بر نقش تولیدی زنان و بالا بردن تولیدات و درآمد زنان در خانواده‌های کم‌درآمد از طریق ایجاد دسترسی بهتر به منابع تولیدی است؛ چراکه بر این باور است که کاهش فقر و ایجاد توازن اقتصادی از طریق افزایش فعالیت‌های تولیدی زنان و افزایش درآمد آنان در خانواده‌های کم‌درآمد عملی خواهد شد.

د) رویکرد کارایی: در این نظریه تمرکز از زن برداشته و بر توسعه نهاده می‌شود. فرض بر این بوده است که افزایش مشارکت زنان در امور اقتصادی به طور خودکار منجر به افزایش برابری خواهد شد. درواقع، براساس این رویکرد کارایی و برابری به هم متصل می‌شوند؛ چراکه مشارکت زنان در عرصه فعالیت‌های اقتصادی علاوه بر تسریع روند توسعه منجر به ارتقای وضعیت زنان شده و برابری را تضمین خواهد کرد.

این تغییر جهت از برابری به کارایی منعکس‌کننده این نکته اقتصادی بوده است که نیمی از منابع انسانی موجود به کار گرفته نشده، درحالی‌که می‌تواند برای توسعه بسیار مفید باشد؛ به عبارت دیگر، این تغییر جهت به معنی آگاهی از مفید و مؤثر بودن زنان در عرصه توسعه می‌باشد. با این حال، این توسعه به خودی خود منفعتی برای زنان نداشت. این فرض که مشارکت اقتصادی زنان جایگاه آنان را بهبود می‌بخشد؛ در طول تغییر و تحولات نظریات توسعه و ازسوی اکثر این نظریات مورد نقد قرار گرفته است. موانع بسیاری بر سر راه مشارکت زنان و بهره‌مند شدن برابر آنان از منافع توسعه وجود دارد، از جمله پایین بودن میزان تحصیلات و تخصص‌های زنان نقش‌های سنتی آنان در داخل خانواده تکنولوژی مردانه و نظریه کارایی به دنبال افزایش کارایی نیروی انسانی و در نتیجه افزایش تولید است. نتیجه منطقی این گزاره اهمیت داشتن پول و نقدینگی و سنجش کالاها و خدمات براساس ارزش مادی آن‌هاست؛ بنابراین نقش زنان ازجمله باروری و نگه‌داری و پرورش نیروی انسانی در این تعریف اقتصادی نمی‌گنجد و فاقد ارزش محسوب می‌شود و مورد غفلت قرار می‌گیرد.

ه) رویکرد توانمندسازی: نظریه توانمندسازی بیشتر براساس نوشته‌های فمینیست‌ها و تجربه سازمان‌های مختلف در کشورهای جهان سوم شکل گرفته است تا نسخه‌های پیچیده شده توسط زنان و سازمان‌های کشورهای توسعه یافته این نظریه نشان می‌دهد که فمینیسم تنها یک امر وارداتی از کشورهای غربی نیست. فمینیست‌های جهان سوم از قرن ۱۹ م. به بعد فعالیت‌های متنوعی داشته‌اند با این تفاوت که بیشتر از این‌که فعالیت‌هایی خاص زنان انجام دهند بیشتر در حرکت‌های کارگری قیام‌های روستایی حرکت‌های ملی و ... شرکت داشته‌اند؛ چراکه شرایط جامعه‌شان این‌گونه اقتضا کرده است. این نظریه به دنبال افزایش قدرت زنان است و اهمیت قابل توجهی برای این مسئله قائل می‌باشد؛ با این حال، نه به دنبال قدرت براساس تعریف مردانه عاملی برای برتری فرد بر دیگری)، بلکه در پی افزایش قدرت درونی زنان در جهت افزایش اتکا به خود آنان می‌باشد.

این رویکرد بر عدم برابری زن و مرد و سرچشمه فرمانبری زنان آگاه است، ولی عنوان می‌کند که زنان باتوجه به شرایط اجتماعی و اقتصادی خاص خود ازجمله نژاد قومیت، طبقه تاریخیچه استعماری و ... از تبعیض‌های متفاوتی

رنج می‌برند. درواقع تأکید این رویکرد بر تفاوت‌های زنان است و معتقد است زنان باید ساختار و موقعیت عامل ظلم و ستم را در سطوح مختلف و هم‌زمان زیر سؤال ببرد (لانگه، ۱۹۸۹: ۱۱۵).

۳-۳. زنان و توسعه^{۱۳}

این رویکرد در ذیل فمینیست سوسیال قرار دارد. رویکرد زنان و توسعه معتقد است زنان معمولاً بیشتر از مردان کار می‌کنند، اما کار آنان در مقابل مردان کار حاشیه‌ای و تکمیلی محسوب می‌شود و به همین دلیل دستمزد کمتری می‌گیرند و استخدام آن‌ها به شیوه غیررسمی انجام می‌شود. این دیدگاه، برخلاف رویکرد «زنان و توسعه»، بیانگر آن است که زنان همیشه بخشی از روند توسعه بوده‌اند و پیوند آنان با نوسازی بوده است که آنان را تضعیف و ناتوان کرد (پیت و ویک، ۱۳۸۴: ۲۵۴).

رویکرد «زنان و توسعه» بر استثمار نیروی کار زن و ارزش افزوده او توسط سرمایه‌داری تأکید می‌کند. این رویکرد در ذیل فمینیست سوسیال قرار دارد. فمینیست‌های سوسیال متوجه شدند که تنها استثمار پیرامون نیست که موجبات پیشرفت مرکز را فراهم نموده است، بلکه این نیروی کار ارزان زنان است که به مثابه یارانه در اختیار سرمایه‌داران قرار می‌گیرد (عنایت، ۱۳۹۲: ۱۳۲). این جریان، در کنار نقد اقتصادی و طبقاتی سرمایه‌داری، مردسالاری آن را نیز مورد نقد قرار می‌دهد. رویکرد زنان و توسعه معتقد است زنان عموماً بیشتر از مردان کار می‌کنند، اما کار آنان در مقابل مردان کار حاشیه‌ای و تکمیلی محسوب می‌شود و به همین دلیل دستمزد کمتری نصیب آن‌ها می‌شود و استخدام آن‌ها به شیوه غیررسمی صورت می‌گیرد. این دیدگاه، برخلاف رویکرد «زنان در توسعه»، بیانگر آن است که زنان همیشه بخشی از روند توسعه بوده‌اند و پیوند آنان با نوسازی بود که آنان را تضعیف و ناتوان کرد (پیت، ۱۳۸۴: ۲۵۴). از نگاه این رویکرد، رشد اقتصادی به خودی خود به تأمین نیازهای اساسی فقرا که زنان نیز جزء آن‌ها هستند، منجر نمی‌شود؛ چراکه بین ساختارهای حاکم بر تولید و تأمین نیازهای اساسی جدایی افتاده است (پیت، ۱۳۸۴: ۲۵۸).

۳-۴. جنسیت و توسعه^{۱۴}

در حدود دهه ۱۹۸۰م. به تدریج تفکر زن در توسعه با چالش جدی مواجه شد و اصطلاح جنسیت و توسعه جایگزین شد که بیانگر رویکردی فمینیستی سوسیالیستی است (زعفرانچی، ۱۳۸۵). دیدگاه «جنسیت و توسعه» که به دیدگاه «برابر ولی و متفاوت» است بر این نکته تأکید دارد که نیازهای زنان و مردان باید به صورت هم‌زمان و جدایی‌ناپذیر مرتفع شود. این دیدگاه با قبول متفاوت بودن، بر مکمل بودن نقش‌ها تأکید می‌کند؛ بنابراین قائل به این است که باید طرح‌های توسعه به صورت مکمل و حساس به جنسیت و باتوجه به روابط زنان و مردان با یکدیگر طراحی شوند (زعفرانچی، ۱۳۸۴). اصل اساسی در این دیدگاه برقراری برابری و عدالت میان زن و مرد است (هانت، ۱۳۸۸: ۲۴۱). جنسیت و توسعه، گرچه برابری جنسیتی را آرمان خود می‌داند، اما آن را از مسیرهای برابر پیگیری نمی‌کند، بلکه علاوه بر سیاست‌های عمومی، بر اجرای سیاست‌های خاص جنسیتی تأکید می‌کند (گرامی‌زادگان، ۱۳۸۳).

اصل اساسی در این دیدگاه برقراری برابری و عدالت میان زن و مرد است. نقد این رویکرد به نظریه‌های رایج توسعه نه از زاویه نیازهای عملی زندگی زنان، بلکه از زاویه نیازهای راهبردی زنان و حق چانه‌زنی آنان جهت دسترسی به منابع ارزشمند زندگی است (هانت، ۱۳۸۸: ۲۴۱). این دیدگاه در پی ارائه فرصت‌های برابر برای زنان مانند مردان در همه بخش‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی است. جنسیت و توسعه، گرچه برابری جنسیتی را آرمان خود می‌داند، اما آن را ضرورتاً از مسیرهای برابر پیگیری نمی‌کند، بلکه علاوه بر سیاست‌های عمومی، بر اجرای سیاست‌های خاص جنسیتی تأکید می‌کند. اگر فرهنگ مسلط به خاطر تفاوت‌های زیست‌شناختی زنان را در موقعیت فرودست قرار داده است، اتخاذ تدابیر ویژه موقتی به نفع زنان، که به اقدام مثبت^{۱۴} معروف است، موقعیت آنان را تا سرحد برابری ارتقاء می‌بخشد (گرامی‌زادگان، ۱۳۸۳). تبعیض مثبت به اتخاذ سیاست و روشی برای اصلاح رویه‌های تبعیض‌آمیز در برابر اقلیت‌های نژادی، زنان، از کارافتادگان و سایر

گروه‌هایی اطلاق می‌شود که در طول تاریخ، از برخی یا بسیاری مزیت‌های اجتماعی بی‌بهره مانده‌اند (شفیعی و پورباقر، ۱۳۹۴).

دانش‌پژوهان جنسیت و توسعه با تأکید بر روابط جنسیتی بیش از خود زنان، فی‌نفسه چشم‌انداز کل‌نگرانه‌تری را پذیرفتند که بر تمرکز محدود بر جنبه‌های تولیدی (اقتصاد) یا تولیدمثلی (مادری) زندگی زنان فائق آمد. در عوض آن‌ها بر تناسب بین خانواده خانوار یا زندگی خانوادگی و سازمان‌دهی هر دو حوزه اقتصادی و سیاسی متمرکز شدند. در مقایسه با دیدگاه زنان و توسعه، تمرکز بر روابط جنسیتی کارگزاری بیشتری به زنان می‌بخشد زنان در این رویکرد همچون کارگزاران فعال در نظر گرفته می‌شوند و نه فقط دریافت‌کننده‌های منفعل توسعه (برونو، ۱۳۸۸: ۹).

عدالت جنسیتی مستلزم تحلیل تأثیر همه دخالت‌ها و سیاست‌های توسعه‌ای بر روابط جنسیتی و بازنگری در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه است تا به نحو مناسبی علاقه‌ها و واقعیت‌های متفاوت مردان و زنان در نظر گرفته شوند (ریویز و بادن، ۲۰۰۸: ۱۰). درنهایت این‌که مطالعه حاضر عدالت جنسیتی را به عنوان یک پدیده چندلایه و چندبعدی در تقاطع ابعاد هنجاری مفهومی، نتایج توسعه‌ای و فرآیندهای سیاست‌گذاری نهادی تحلیل می‌کند. اگرچه رویکردهای «زنان در توسعه» و «زنان و توسعه» نقش مهمی در وارد کردن مسائل زنان به ادبیات توسعه ایفا کردند، اما هر دو رویکرد عمدتاً بر «حضور زنان» در فرآیند توسعه متمرکز بودند و کمتر به ساختارهای قدرت، روابط جنسیتی و سازوکارهای بازتولید نابرابری توجه داشتند. رویکرد زنان در توسعه بیشتر بر ادغام زنان در فرآیندهای موجود توسعه تأکید می‌کند و فرض اصلی آن این است که محرومیت زنان ناشی از عدم دسترسی آنان به آموزش، اشتغال و منابع اقتصادی است. در مقابل، رویکرد زنان و توسعه با تأثیرپذیری از نظریه‌های وابستگی و نقد سرمایه‌داری، بر استثمار مضاعف زنان در نظام توسعه جهانی تأکید داشت، اما همچنان «زن» را به عنوان واحد اصلی تحلیل در نظر می‌گرفت. نقطه گسست اصلی در رویکرد «جنسیت و توسعه» شکل گرفت؛ رویکردی که به جای تمرکز صرف بر زنان، بر «روابط جنسیتی» و ساختارهای نهادی و فرهنگی تولیدکننده نابرابری تأکید می‌کند. در این چارچوب، مسئله اصلی صرفاً افزایش مشارکت زنان نیست، بلکه تغییر مناسبات قدرت، بازتوزیع فرصت‌ها، اصلاح نهادهای سیاست‌گذار و رفع موانع ساختاری تحقق عدالت جنسیتی است.

مبانی نظری نشان می‌دهد که برای فهم چگونگی ظهور، تعریف و پیاده‌سازی «عدالت جنسیتی» در برنامه‌های کلان توسعه‌ای سه خوشه نظری لازم و مکمل‌اند؛ ۱) بنیان‌های هنجاری و مفهومی درباره ماهیت عدالت جنسیتی؛ ۲) رویکردهای توسعه‌ای توانمندساز درباره نتایج انسانی و قابلیت‌ها؛ و ۳) نظریه‌های سیاست‌گذاری و نهادی درباره فرآیندها، بازیگران و ساختارهای تعیین‌کننده محتوا و اجرا. این چارچوب تئوریک، با تکیه بر همان آرا و مراجع مبانی نظری، روابط بین این سه خوشه را به صورت تحلیلی شرح می‌دهد و آن‌ها را به عنوان تیم‌های راهنمای تحلیل تطبیقی ایران و کره جنوبی قرار می‌دهد.

از همین‌رو، مفهوم «عدالت جنسیتی» در این پژوهش، نه به معنای برابری صرف آماری، بلکه به مثابه توانایی نظام سیاست‌گذاری در ایجاد دسترسی برابر به منابع، فرصت‌ها و قدرت تعریف می‌شود. بر این اساس، چارچوب تحلیلی پژوهش حاضر عمدتاً بر رویکرد زنان و توسعه استوار است؛ زیرا این رویکرد امکان تحلیل تطبیقی نحوه مواجهه دولت‌ها با ساختارهای جنسیتی، سیاست‌های توسعه‌ای و سازوکارهای نهادی مؤثر بر شکاف جنسیتی را فراهم می‌کند؛ درواقع، مقایسه ایران و کره جنوبی در این پژوهش مقایسه دو الگوی متفاوت حکمرانی توسعه و شیوه ادغام ملاحظات جنسیتی در فرآیند سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه است.

اگرچه این پژوهش از مجموعه‌ای از رویکردهای نظری حوزه توسعه و جنسیت، از جمله رویکردهای «زنان در توسعه»، «جنسیت و توسعه» و نظریات توانمندسازی بهره می‌گیرد، اما چارچوب تحلیلی اصلی آن بیشترین نزدیکی را با رویکرد نهادگرایی ساختاری دارد. در این چارچوب، فرض اصلی آن است که وضعیت عدالت جنسیتی صرفاً محصول ویژگی‌های فردی یا میزان مشارکت زنان نیست، بلکه بیش از هر چیز تحت تأثیر کیفیت نهادهای سیاست‌گذار، ساختارهای حکمرانی، الگوهای برنامه‌ریزی توسعه و نحوه ادغام ملاحظات جنسیتی در فرآیند سیاست‌گذاری

عمومی قرار دارد. از این منظر، توانمندسازی زنان نیز صرفاً به معنای افزایش حضور زنان در آموزش یا بازار کار نبوده، بلکه به معنای ایجاد ظرفیت نهادی برای دسترسی برابر به منابع، فرصت‌ها و سطوح تصمیم‌گیری تلقی می‌شود. بر همین اساس، مطالعه تطبیقی ایران و کره جنوبی در این پژوهش، با تأکید بر کیفیت حکمرانی توسعه، انسجام سیاستی و ظرفیت نهادهای دولتی در پیشبرد عدالت جنسیتی انجام شده و تلاش می‌کند نشان دهد چگونه تفاوت در ساختارهای سیاست‌گذاری و الگوهای توسعه‌ای، به نتایج متفاوت در شاخص‌های جنسیتی منجر شده است. در نتیجه، پژوهش حاضر اگرچه از مفاهیم توانمندسازی بهره می‌گیرد، اما در سطح تبیینی، بیشترین وزن تحلیلی را به رویکرد نهادگرایی ساختاری و نقش دولت توسعه‌گرا در شکل‌دهی به فرصت‌های جنسیتی می‌دهد.

۴. روش پژوهش

روش پژوهش تطبیقی، یکی از ابزارهای بنیادی تحلیل است که به ما امکان توصیف غنی و مفهوم‌سازی بهتر را از طریق مقایسه شباهت‌ها و تفاوت‌های موارد را می‌دهد (کولیر، ۱۹۹۳). همچنین «چارلز ریگین» روش تطبیقی را تحقیقی می‌داند که از داده‌های قابل مقایسه حداقل در دو جامعه استفاده می‌کند (ریگین، ۱۳۸۸: ۳۴). روش تطبیقی به عنوان یکی از مهم‌ترین روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی، امکان مقایسه و تحلیل دقیق‌تر سیاست‌ها و برنامه‌های مختلف در کشورهای متفاوت را فراهم می‌سازد. در این پژوهش، از این روش برای شناسایی و تحلیل شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود در سیاست‌های توسعه‌ای مرتبط با عدالت جنسیتی در سه کشور منتخب استفاده خواهد شد.

روش مورد استفاده در این پژوهش، از نوع روش تطبیقی ترکیبی (کمی و کیفی) می‌باشد و نتایج در دو قسمت کیفی و کمی مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت محقق با ترکیب این دو قسمت نتیجه نهایی را در مقایسه مورد استفاده خواهد کرد.

در بخش اول پژوهش باهدف تحلیل تطبیقی و طولی وضعیت عدالت جنسیتی در برنامه‌های توسعه و کلان ملی ایران و کره جنوبی طی چهار دهه اخیر، از روش تحقیق تطبیقی کلان (مورد محور) به صورت ترکیبی استفاده خواهد شد. در این بخش از پژوهش که از نوع کیفی و تبیینی است، با توجه به ماهیت تطبیقی پژوهش، داده‌ها گردآوری و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی تحلیل خواهند شد. تمرکز اصلی پژوهش بر بررسی و تحلیل برنامه‌های توسعه‌ای و چشم‌اندازهای ملی و در صورت نیاز سایر اسناد، گزارش‌ها، قوانین، در هر یک از سه کشور مورد مطالعه خواهد بود.

سپس به منظور ترسیم وضعیت شاخص عدالت جنسیتی در کشورهای مورد مطالعه، در بخش کمی، داده‌ها و اطلاعات آماری این کشورها مورد بررسی قرار خواهد گرفت. این بخش مبتنی بر بررسی داده‌های آماری موجود در دیتابیس‌های بین‌المللی معتبر است. شاخصه‌ای عدالت جنسیتی از منابعی مانند بانک جهانی^{۱۵}، شاخص توسعه انسانی سازمان ملل^{۱۶} و گزارش شکاف جنسیتی مجمع جهانی اقتصاد^{۱۷} استخراج خواهند شد. شاخص‌هایی همچون مشارکت زنان در نیروی کار، دسترسی به تحصیلات، سلامت و بقا، و مشارکت سیاسی مورد بررسی و مقایسه قرار می‌گیرند؛ لذا، ابتدا وضعیت عدالت جنسیتی در هر کشور براساس شاخصه‌ای آماری سنجیده خواهد شد. این بررسی‌ها به ما کمک می‌کند تا بتوانیم به صورت جامع‌تر و دقیق‌تر به تحلیل وضعیت عدالت جنسیتی در این سه کشور بپردازیم. تطبیق داده‌های آماری با مفاهیم کیفی به درک بهتری از موفقیت یا شکست سیاست‌ها در این حوزه منجر خواهد شد.

به طور کلی در این پژوهش، نمونه‌گیری به صورت هدفمند و مبتنی بر اسناد بالادستی توسعه انجام شده است؛ بدین معنا که تمامی برنامه‌های توسعه ملی مرتبط با دوره زمانی مورد مطالعه در دو کشور ایران و کره جنوبی، به عنوان واحد تحلیل انتخاب و بررسی شده‌اند و گزینش اسناد به صورت انتخابی یا تصادفی نبوده است. داده‌های پژوهش از طریق روش اسنادی-کتابخانه‌ای و با استفاده از فیش‌برداری نظام‌مند و چک‌لیست استخراج داده‌ها گردآوری

شده‌اند؛ به‌گونه‌ای که مفاهیم و مؤلفه‌های مرتبط با زنان، جنسیت و عدالت جنسیتی براساس چارچوب نظری پژوهش استخراج و طبقه‌بندی شدند. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه برنامه‌های توسعه در ایران (برنامه اول تا هفتم توسعه) و کره جنوبی (برنامه چهارم تا هفتم) بوده است و کلیه برنامه‌های توسعه این دو کشور بعد سال ۱۹۸۰م. تا به امروز مورد بررسی قرار گرفته است. نمونه‌های مورد بررسی در این پژوهش به صورت هدفمند و باتوجه به اهمیت و تأثیرگذاری هر یک از منابع بر سیاست‌ها و نتایج عدالت جنسیتی انتخاب خواهند شد. واحد تحلیل در این تحقیق برنامه‌های توسعه (ایران و کره جنوبی) هستند و سطح تحلیل در سطح کلان (کشورها) بود. در بخش تحلیل داده‌ها نیز از تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار استفاده شده است؛ به این معنا که فرآیند کدگذاری و تحلیل اسناد برپایه شاخص‌ها و مقوله‌های نظری استخراج شده از مبانی نظری، ازجمله رویکردهای جنسیت و توسعه، توانمندسازی و نهادگرایی انجام گرفته است. همچنین برای افزایش روایی و پایایی تحلیلی‌های کیفی، تلاش شد داده‌ها از منابع رسمی و معتبر استخراج شوند، مقوله‌بندی‌ها به صورت مستمر با چارچوب نظری تطبیق داده شوند و از مقایسه تطبیقی اسناد، داده‌های آماری و گزارش‌های بین‌المللی به عنوان راهبردی برای کنترل و اعتبارسنجی یافته‌ها استفاده شود.

۵. نتایج و یافته‌ها

بدیهی است که شاخص‌های بین‌المللی عدالت جنسیتی، تمامی ابعاد پیچیده و زمینه‌مند مفهوم عدالت جنسیتی را پوشش نمی‌دهند؛ به‌ویژه در مواردی که برداشت‌های بومی از عدالت با معیارهای لیبرال-برابری محور تفاوت دارند. با این حال، استفاده از این شاخص‌ها به عنوان ابزار تحلیلی، نه به منزله پذیرش کامل مفروضات نظری آن‌ها، بلکه با هدف سنجش قابلیت مقایسه و ارزیابی عینی پیامدهای سیاستی صورت می‌گیرد. از این منظر، تحلیل کمی حاضر می‌تواند نشان‌دهنده چگونه تفاوت‌های مفهومی در تعریف عدالت جنسیتی، درنهایت به تفاوت‌های قابل مشاهده در نتایج اجتماعی و اقتصادی منجر شده‌اند. در ادامه این بخش، هر یک از شاخص‌های منتخب به صورت جداگانه ارائه می‌شود و سپس داده‌های مربوط به ایران و کره جنوبی به صورت روندی و تطبیقی تحلیل خواهد شد.

۵-۱. شاخص شکاف جنسیتی

شاخص شکاف جنسیتی یکی از برجسته‌ترین و گسترده‌ترین شاخص‌های مقایسه‌ای در سطح بین‌المللی است که با هدف سنجش و پایش نابرابری‌های میان زنان و مردان در ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، آموزشی و سیاسی طراحی شده است. این شاخص نخستین بار در سال ۲۰۰۶م. توسط مجمع جهانی اقتصاد^{۱۸} منتشر شد و از آن زمان تاکنون به صورت سالانه در قالب گزارش جهانی شکاف جنسیتی، وضعیت کشورها را در مسیر تحقق برابری جنسیتی اندازه‌گیری و رتبه‌بندی می‌کند.

جدول ۱: رتبه بندی براساس شاخص شکاف جنسیتی (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Tab. 1: Ranking Based on the Global Gender Gap Index (Authors, 2025).

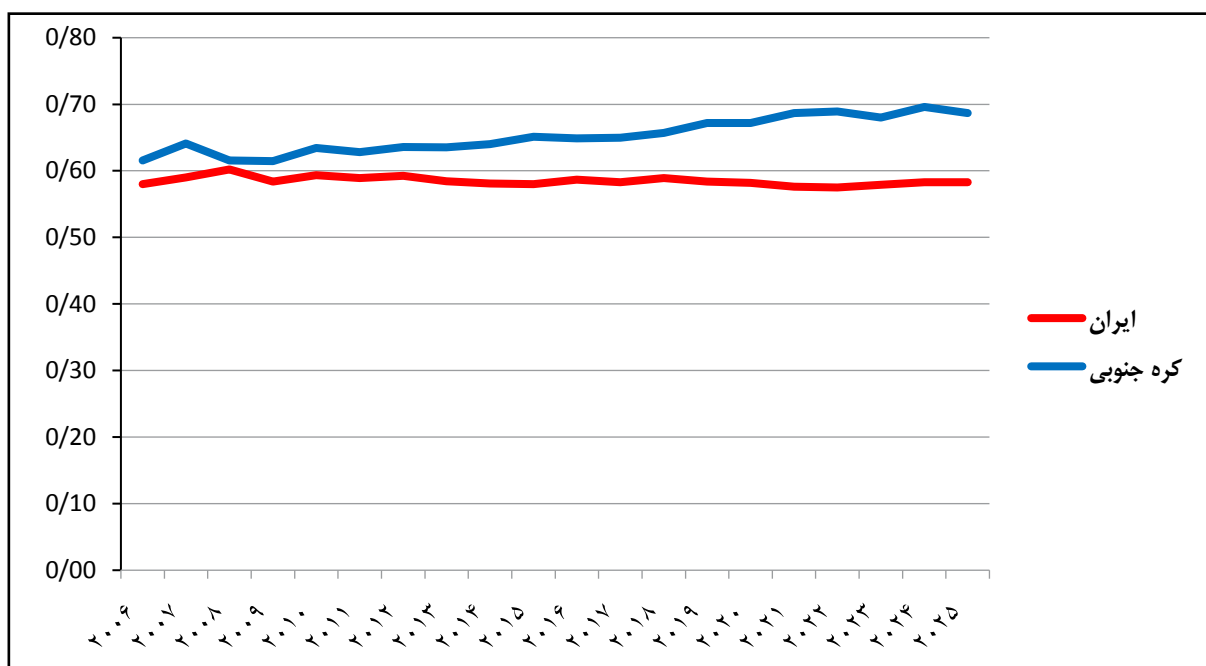
ردیف	کشور	شاخص سال ۲۰۲۵	رتبه در بین ۱۴۸ کشور
۱	ایران	۰/۸۳۵	۱۴۵
۲	کره جنوبی	۰/۶۸۷	۱۰۱

باتوجه به داده‌هایی که در جدول فوق آمده است در مقطع زمانی سال ۲۰۲۵م.، مقدار شاخص برای ایران برابر با ۰/۵۸۳ و برای کره جنوبی ۰/۶۸۷ گزارش شده است. از نظر رتبه‌بندی در میان ۱۴۸ کشور، کره جنوبی در جایگاه ۱۰۱ و ایران در رتبه ۱۴۵ قرار دارد. این ارقام نشان می‌دهد که کره جنوبی از نظر سطح شاخص در سال ۲۰۲۵ در رتبه

مطلوب‌تری نسبت به ایران قرار داشته، درحالی‌که ایران با فاصله‌ای نزدیک به ۱۰٪ واحد پایین‌تر از این کشور قرار دارد. این فاصله عددی قابل توجه، در رتبه‌بندی جهانی نیز منعکس شده و ایران را در میان کشورهای انتهایی جدول قرار داده است.

جدول ۲: شاخص شکاف جنسیتی (مجمع جهانی اقتصاد).
Tab. 2: Gender Gap Index (World Economic Forum).

کشور	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ایران	0/5803	0/5903	0/6021	0/5839	0/5933	0/5894	0/5927	0/5842	0/5811	0/580
کره جنوبی	0/6157	0/6409	0/6154	0/6146	0/6342	0/6281	0/6356	0/6351	0/6403	0/6510
کشور	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
ایران	0/587	0/583	0/589	0/584	0/582	0/576	0/575	0/579	0/583	0/583
کره جنوبی	0/6486	0/6500	0/6570	0/672	0/6720	0/6870	0/6890	0/6800	0/696	0/687

نمودار ۱: شاخص شکاف جنسیتی (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Graph. 1: Gender Gap Index (Authors, 2025).

بررسی روند تاریخی شاخص در بازه ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۵ م. نشان می‌دهد که ایران در این دوره، نوسانی محدود را تجربه کرده است. مقدار شاخص از ۵۸۰۳/۰ در سال ۲۰۰۶ به اوج ۶۲۱/۰ در سال ۲۰۰۸ رسید، اما پس از آن روندی نزولی و نوسانی را طی کرد و در سال ۲۰۱۵ به حدود ۵۸۰/۰ بازگشت؛ سطحی تقریباً مشابه نقطه آغاز دوره؛ بنابراین، در این بازه زمانی نمی‌توان روند افزایشی پایدار یا تغییر ساختاری معناداری در عملکرد ایران مشاهده کرد. کره جنوبی در همین بازه زمانی ابتدا نوساناتی را در سال‌های ابتدایی تجربه کرد، اما از حدود سال ۲۰۱۰ به بعد وارد مسیر افزایشی شد و شاخص آن از ۶۱۵۷/۰ در سال ۲۰۰۶ به ۶۵۱۰/۰ در سال ۲۰۱۵ رسید.

در بازه زمانی ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۵، الگوهای متفاوتی میان دو کشور مشاهده می‌شود. ایران در این دوره نیز نوسانی محدود و عمدتاً ایستا را تجربه کرده است. مقدار شاخص از ۵۸۷/۰ در سال ۲۰۱۶ به ۵۷۸/۰ در سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲

کاهش یافت و سپس تا ۵۸۳/۰ در سال ۲۰۲۵ افزایش پیدا کرد. دامنه تغییرات در این دهه، حدود ۰/۱۲ واحد بوده که نشان دهنده ثبات نسبی همراه با فقدان روند افزایشی بلندمدت است. کره جنوبی نیز در این دوره رشد قابل توجهی داشته است؛ شاخص آن از ۶۴۸۶/۰ در سال ۲۰۱۶ به اوج ۶۹۶/۰ در سال ۲۰۲۴ رسید و در سال ۲۰۲۵ اندکی کاهش یافته و به ۶۸۷/۰ رسیده است. در مجموع، کره جنوبی در فاصله ۲۰۰۶ تا ۲۰۲۵ بیشترین میزان افزایش عددی شاخص (حدود ۰/۷ واحد) را در میان سه کشور ثبت کرده است.

مقایسه بلندمدت ۲۰۰۶ تا ۲۰۲۵ نشان می‌دهد که ایران در بازه‌ای نسبتاً ثابت میان حدود ۵۷۵/۰ تا ۶۰۲/۰ نوسان کرده و فاقد روند افزایشی پایدار بوده است. کره جنوبی رشدی بیشتر و محسوس‌تر در حدود ۰/۷ واحد داشته است. به بیان دیگر، شکاف عددی میان ایران و کره جنوبی دیگر، نه تنها کاهش نیافته، بلکه در طول زمان تثبیت شده است.

به طور کلی، یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد؛ نخست، سطح شاخص در ایران طی دو دهه گذشته عمدتاً ایستا بوده است؛ دوم، کره جنوبی روندهای افزایشی تدریجی را تجربه کرده است؛ سوم، فاصله عددی ایران با این کشور در کل دوره زمانی حفظ شده است. این الگوها تصویری روشن از تفاوت مسیرهای تحولی سه کشور در شاخص جنسیتی طی دو دهه اخیر ارائه می‌دهد، بی‌آن‌که در این مرحله وارد تبیین علی یا تحلیل هنجاری شویم.

۵-۲. شاخص نابرابری جنسیتی

شاخص نابرابری جنسیتی^{۱۹} معیاری ترکیبی برای سنجش شدت و پیامدهای نابرابری میان زنان و مردان است که نخستین بار توسط برنامه توسعه سازمان ملل متحد^{۲۰} در بیستمین سالگرد انتشار گزارش توسعه انسانی^{۲۱} معرفی شد. این شاخص در بستر تحولی مفهومی در ادبیات توسعه انسانی پدید آمد؛ تحولی که نابرابری جنسیتی را نه فقط یک شکاف آماری، بلکه نوعی «اتلاف ظرفیت توسعه» تلقی می‌کند. براساس تعریف برنامه توسعه سازمان ملل متحد، شاخص نابرابری جنسیتی میزان از میان رفتن دستاوردهای بالقوه توسعه انسانی را که ناشی از نابرابری‌های جنسیتی است، به صورت درصدی بیان می‌کند؛ بدین معنا که هرچه مقدار شاخص به عدد یک نزدیک‌تر باشد، زیان توسعه‌ای ناشی از تبعیض جنسیتی بیشتر است و هرچه به صفر نزدیک‌تر شود، وضعیت به برابری نزدیک‌تر است.

جدول ۳: رتبه‌بندی براساس شاخص نابرابری جنسیتی (گزارش توسعه انسانی).
Tab. 3: Ranking Based on the Gender Inequality Index (Human Development Report).

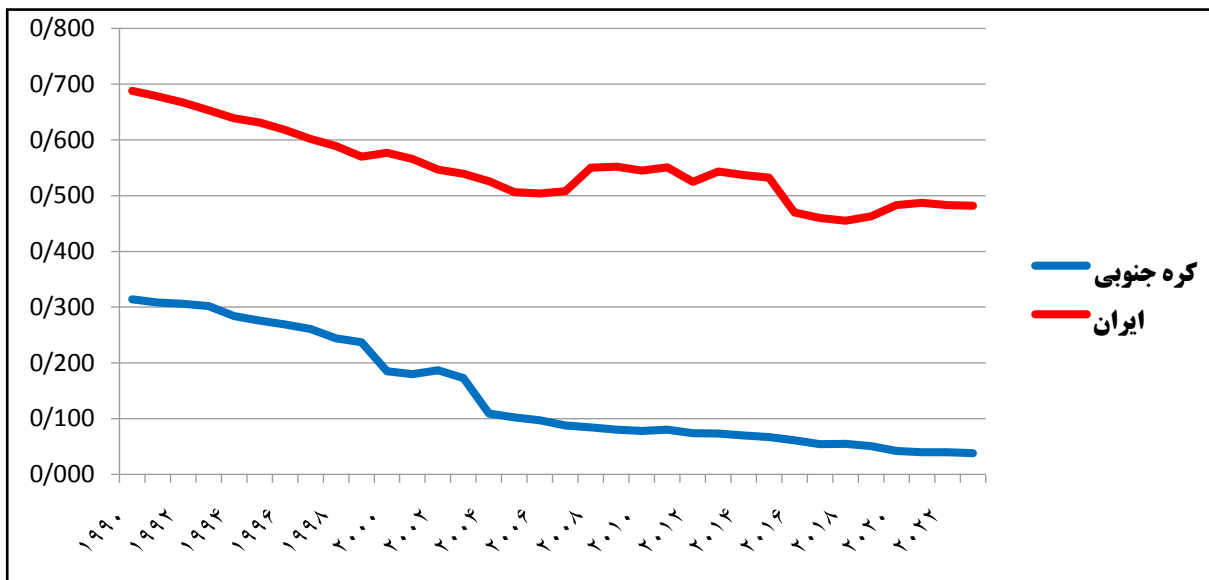
ردیف	کشور	سال	رتبه در جهان
۱	ایران	۲۰۲۳	۱۲۳
۲	کره جنوبی	۲۰۲۳	۱۲

در سال ۲۰۲۳، رتبه ایران ۱۲۳ و کره جنوبی ۱۲ در سطح جهانی گزارش شده است. این رتبه‌بندی با مقادیر شاخص در همان سال همخوانی دارد؛ ایران با مقدار ۴۸۲/۰ در بالاترین سطح نابرابری قرار دارد و کره جنوبی با ۳۸/۰ در سطح پایین‌تری از نابرابری قرار گرفته است. فاصله عددی میان ایران و کره جنوبی در سال ۲۰۲۳ برابر با ۴۴۴/۰ واحد است که شکافی بسیار معنادار در مقیاس این شاخص محسوب می‌شود (جدول ۴).

جدول ۴: شاخص نابرابری جنسیتی (گزارش توسعه انسانی).
 Tab. 4: Gender Inequality Index (Human Development Report).

کشور	سال	شاخص نابرابری جنسیتی	کشور	سال	شاخص نابرابری جنسیتی
ایران	۱۹۹۰	۰/۶۸۸	کره جنوبی	۱۹۹۰	۰/۳۱۴
ایران	۱۹۹۱	۰/۶۷۸	کره جنوبی	۱۹۹۱	۰/۳۰۸
ایران	۱۹۹۲	۰/۶۶۷	کره جنوبی	۱۹۹۲	۰/۳۰۶
ایران	۱۹۹۳	۰/۶۵۳	کره جنوبی	۱۹۹۳	۰/۳۰۲
ایران	۱۹۹۴	۰/۶۳۹	کره جنوبی	۱۹۹۴	۰/۲۸۴
ایران	۱۹۹۵	۰/۶۳۱	کره جنوبی	۱۹۹۵	۰/۲۷۶
ایران	۱۹۹۶	۰/۶۱۸	کره جنوبی	۱۹۹۶	۰/۲۶۹
ایران	۱۹۹۷	۰/۶۰۲	کره جنوبی	۱۹۹۷	۰/۲۶۱
ایران	۱۹۹۸	۰/۵۸۹	کره جنوبی	۱۹۹۸	۰/۲۴۴
ایران	۱۹۹۹	۰/۵۷	کره جنوبی	۱۹۹۹	۰/۲۳۷
ایران	۲۰۰۰	۰/۵۷۷	کره جنوبی	۲۰۰۰	۰/۱۸۵
ایران	۲۰۰۱	۰/۵۶۶	کره جنوبی	۲۰۰۱	۰/۱۸
ایران	۲۰۰۲	۰/۵۴۷	کره جنوبی	۲۰۰۲	۰/۱۸۷
ایران	۲۰۰۳	۰/۵۳۹	کره جنوبی	۲۰۰۳	۰/۱۷۳
ایران	۲۰۰۴	۰/۵۲۶	کره جنوبی	۲۰۰۴	۰/۱۰۹
ایران	۲۰۰۵	۰/۵۰۶	کره جنوبی	۲۰۰۵	۰/۱۰۲
ایران	۲۰۰۶	۰/۵۰۴	کره جنوبی	۲۰۰۶	۰/۰۹۷
ایران	۲۰۰۷	۰/۵۰۸	کره جنوبی	۲۰۰۷	۰/۰۸۸
ایران	۲۰۰۸	۰/۵۵	کره جنوبی	۲۰۰۸	۰/۰۸۴
ایران	۲۰۰۹	۰/۵۵۲	کره جنوبی	۲۰۰۹	۰/۰۸
ایران	۲۰۱۰	۰/۵۴۵	کره جنوبی	۲۰۱۰	۰/۰۷۸
ایران	۲۰۱۱	۰/۵۵۱	کره جنوبی	۲۰۱۱	۰/۰۸
ایران	۲۰۱۲	۰/۵۲۵	کره جنوبی	۲۰۱۲	۰/۰۷۴
ایران	۲۰۱۳	۰/۵۴۳	کره جنوبی	۲۰۱۳	۰/۰۷۳
ایران	۲۰۱۴	۰/۵۳۷	کره جنوبی	۲۰۱۴	۰/۰۷
ایران	۲۰۱۵	۰/۵۳۲	کره جنوبی	۲۰۱۵	۰/۰۶۷
ایران	۲۰۱۶	۰/۴۷	کره جنوبی	۲۰۱۶	۰/۰۶۱
ایران	۲۰۱۷	۰/۴۶	کره جنوبی	۲۰۱۷	۰/۰۵۴
ایران	۲۰۱۸	۰/۴۵۵	کره جنوبی	۲۰۱۸	۰/۰۵۵
ایران	۲۰۱۹	۰/۴۶۳	کره جنوبی	۲۰۱۹	۰/۰۵۱
ایران	۲۰۲۰	۰/۴۸۳	کره جنوبی	۲۰۲۰	۰/۰۴۲
ایران	۲۰۲۱	۰/۴۸۷	کره جنوبی	۲۰۲۱	۰/۰۴
ایران	۲۰۲۲	۰/۴۸۳	کره جنوبی	۲۰۲۲	۰/۰۴
ایران	۲۰۲۳	۰/۴۸۲	کره جنوبی	۲۰۲۳	۰/۰۳۸

نمودار ۲: شاخص نابرابری جنسیتی (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Graph. 2: Gender Inequality Index (Authors, 2025).

ایران در سال ۱۹۹۰ م. با مقدار ۰/۶۸۸ در سطح بالایی از نابرابری قرار داشت. طی دهه ۱۹۹۰ روندی نزولی و نسبتاً پیوسته مشاهده می‌شود، به طوری که شاخص تا سال ۱۹۹۹ به ۰/۵۷۰ کاهش یافت (کاهش حدود ۰/۱۱۸ واحد در یک دهه). این روند کاهشی تا میانه دهه ۲۰۰۰ ادامه یافت و در سال ۲۰۰۶ به ۰/۵۰۴ رسید. با این حال، در فاصله ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۵ نوساناتی عمدتاً افزایشی رخ داد؛ به ویژه جهش سال ۲۰۰۸ (۰/۵۵۰) که بیانگر بازگشت نسبی نابرابری است. از سال ۲۰۱۶ به بعد، شاخص وارد یک سطح پایین‌تر شد (۰/۴۷۰ در ۲۰۱۶ و ۰/۴۵۵ در ۲۰۱۸)، اما در سال‌های ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۱ مجدداً افزایش یافت و به حدود ۰/۴۸۷ رسید. در نهایت، مقدار شاخص در سال ۲۰۲۳ برابر با ۰/۴۸۲ تثبیت شده است. در مجموع، ایران طی کل دوره ۳۳ ساله کاهش خالصی معادل ۰/۲۰۶ واحد را تجربه کرده است (از ۰/۶۸۸ به ۰/۴۸۲)، اما این کاهش با بازگشت و نوسان همراه بوده و روندی کاملاً خطی و یکنواخت نداشته است. کره جنوبی در سال ۱۹۹۰ با مقدار ۰/۳۱۴ آغاز می‌کند که در همان نقطه شروع نیز فاصله چشمگیری با ایران دارد (اختلاف ۰/۳۷۴ واحد). روند این کشور طی کل دوره تقریباً پیوسته و نزولی است. در دهه ۱۹۹۰ شاخص به تدریج کاهش یافته و در سال ۲۰۰۰ به ۰/۱۸۵ می‌رسد؛ یعنی کاهش ۰/۱۲۹ واحد طی یک دهه. کاهش نابرابری در دهه ۲۰۰۰ شتاب بیشتری می‌گیرد؛ شاخص از ۰/۱۸۵ در سال ۲۰۰۰ به ۰/۰۸۰ در سال ۲۰۰۹ می‌رسد. این روند در دهه ۲۰۱۰ نیز ادامه یافته و شاخص به ۰/۰۶۷ در ۲۰۱۵ و ۰/۰۴۲ در ۲۰۲۰ کاهش می‌یابد. در سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ مقدار ۰/۰۴۰ ثبت شده و در ۲۰۲۳ به ۰/۰۳۸ رسیده است. در مجموع، کره جنوبی طی کل دوره کاهش خالصی برابر با ۰/۲۷۶ واحد را تجربه کرده که از نظر شدت کاهش، بیشترین میزان در میان سه کشور است. علاوه بر آن، این روند از ثبات و پیوستگی قابل توجهی برخوردار بوده و فاقد نوسانات شدید افزایشی است. به طور کلی در تطبیق وضعیت دو کشور باید گفت که ایران سطح نابرابری بالاتر (۰/۶۸۸) و کره جنوبی در سطح پایین‌تری (۰/۳۱۴ واحد) قرار داشته‌اند. بیشترین کاهش مطلق مربوط به کره جنوبی (۰/۲۷۶ واحد)، سپس ایران (۰/۲۰۶ واحد) است؛ با این حال، نقطه آغاز متفاوت سبب شده که با وجود کاهش قابل توجه ایران، فاصله آن با کشور کره جنوبی همچنان زیاد باقی بماند. به لحاظ روندی نیز کره جنوبی روندی تقریباً خطی و پایدار در کاهش نابرابری نشان می‌دهد و ایران روندی کاهشی در بلندمدت اما همراه با نوسانات محسوس و دوره‌های بازگشت افزایشی را تجربه کرده است.

درنهایت این‌که داده‌های شاخص نابرابری جنسیتی طی دوره ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۳ نشان می‌دهد که هر دو کشور مسیر کاهشی را طی کرده‌اند، اما شدت، ثبات و نقطه شروع آن‌ها متفاوت بوده است. کره جنوبی الگویی از کاهش مستمر و ساختاریافته نابرابری را نشان می‌دهد که درنهایت آن‌را به یکی از رتبه‌های برتر جهانی (رتبه ۱۲) رسانده است. ایران اگرچه در بلندمدت کاهش قابل توجهی داشته، اما به دلیل سطح اولیه بسیار بالا و نوسانات دوره‌ای، همچنان در سطحی بالاتر از نابرابری و در رتبه ۱۲۳ جهانی قرار دارد. این الگوهای توصیفی بیانگر تفاوت معنا دار در مسیرهای تحولی دو کشور در حوزه نابرابری جنسیتی طی بیش از سه دهه اخیر است، بدون آن‌که در این مرحله وارد تحلیل علی یا سیاستی شویم.

۳-۵. شاخص توسعه جنسیتی

شاخص توسعه جنسیتی یکی از نخستین تلاش‌های نظام‌مند برای واردکردن بُعد جنسیت به سنجش توسعه انسانی در سطح بین‌المللی است. این شاخص در سال ۱۹۹۵ م. توسط برنامه توسعه سازمان ملل متحد و در چارچوب گزارش توسعه انسانی معرفی شد. هدف اصلی از طراحی آن، افزودن حساسیت جنسیتی به شاخص توسعه انسانی بود؛ شاخصی که پیش‌تر با تمرکز بر سه بُعد اساسی زندگی انسانی امید به زندگی، آموزش و درآمد به عنوان جایگزینی برای معیارهای صرفاً درآمدمحور مانند تولید ناخالص داخلی^{۲۲} مطرح شده بود. با این حال، از آنجاکه شاخص توسعه انسانی تنها میانگین سطح توسعه انسانی در یک کشور را نشان می‌داد و به نحوه توزیع آن میان زنان و مردان توجهی نداشت، شاخص توسعه جنسیتی با هدف رفع این خلأ طراحی شد.

جدول ۵: رتبه‌بندی براساس شاخص توسعه جنسیتی (گزارش توسعه انسانی).

Tab. 5: Ranking Based on the Gender Development Index (Human Development Report).

ردیف	کشور	سال	رتبه در جهان
۱	ایران	۲۰۱۸	۱۳۸
۲	کره جنوبی	۲۰۱۸	۱۰۹

در رتبه‌بندی سال ۲۰۱۸ م. ایران در جایگاه ۱۳۸ و کره جنوبی در رتبه ۱۰۹ قرار گرفته‌اند. این رتبه‌ها بازتابی از فاصله نسبی کشورها از سطح برابری کامل در شاخص توسعه جنسیتی است (جدول ۵؛ نمودارهای ۳ و ۴).

جدول ۶: شاخص توسعه جنسیتی و توسعه انسانی (گزارش توسعه انسانی).

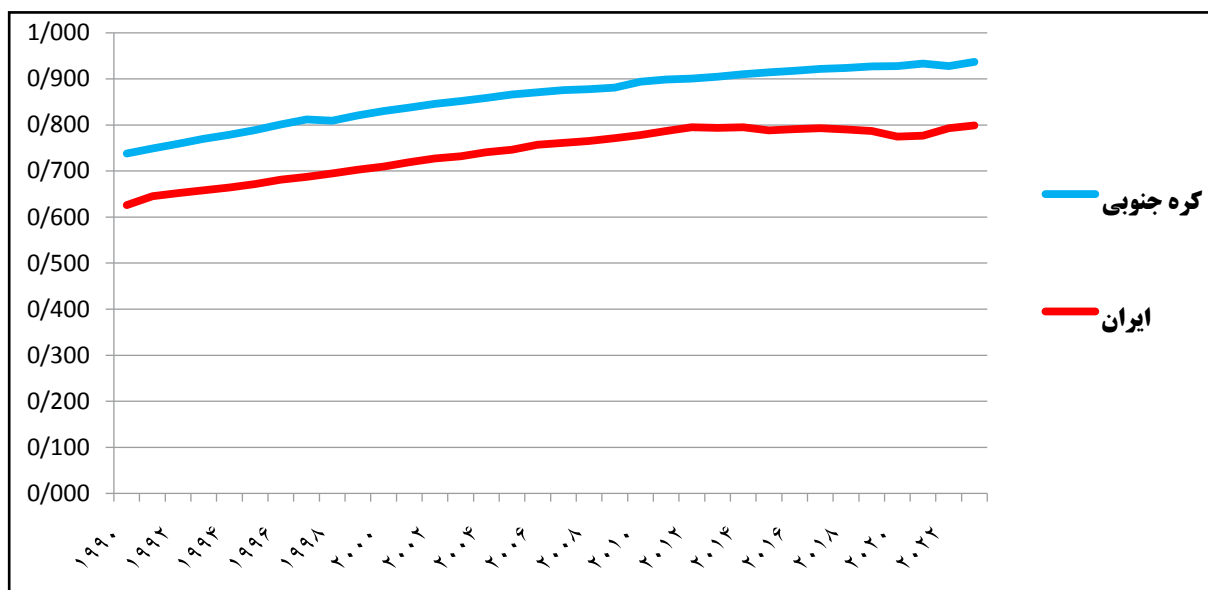
Tab. 6: Gender Development Index and Human Development Index (Human Development Report).

کشور	سال	شاخص توسعه جنسیتی	شاخص توسعه انسانی	کشور	سال	شاخص توسعه جنسیتی	شاخص توسعه انسانی
ایران	۱۹۹۰	۰/۷۳۱	۰/۶۲۶	کره جنوبی	۱۹۹۰	۰/۹۰۱	۰/۷۳۸
ایران	۱۹۹۱	۰/۷۴۲	۰/۶۴۵	کره جنوبی	۱۹۹۱	۰/۹۰۴	۰/۷۴۹
ایران	۱۹۹۲	۰/۷۵	۰/۶۵۲	کره جنوبی	۱۹۹۲	۰/۹۰۶	۰/۷۵۹
ایران	۱۹۹۳	۰/۷۵۷	۰/۶۵۸	کره جنوبی	۱۹۹۳	۰/۹۲۸	۰/۷۷
ایران	۱۹۹۴	۰/۷۶۳	۰/۶۶۴	کره جنوبی	۱۹۹۴	۰/۹۲۸	۰/۷۷۹
ایران	۱۹۹۵	۰/۷۷	۰/۶۷۲	کره جنوبی	۱۹۹۵	۰/۹۲۹	۰/۷۸۹

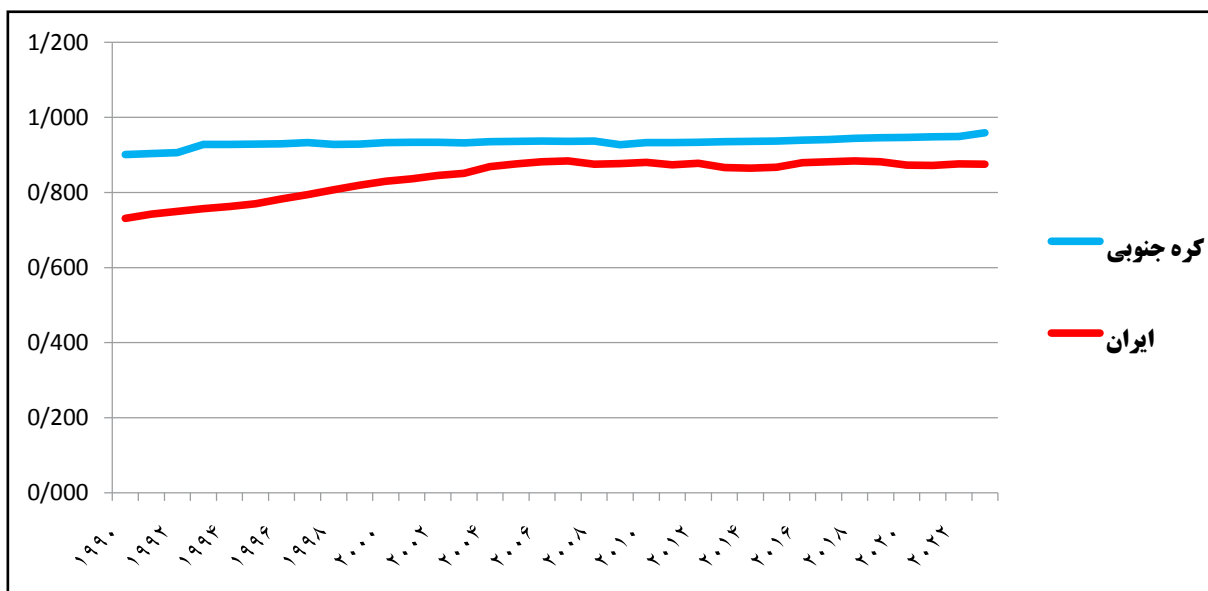
ایران	۱۹۹۶	۰/۷۸۳	۰/۶۸۱	کره جنوبی	۱۹۹۶	۰/۹۳	۰/۸۰۱
ایران	۱۹۹۷	۰/۷۹۴	۰/۶۸۷	کره جنوبی	۱۹۹۷	۰/۹۳۳	۰/۸۱۲
ایران	۱۹۹۸	۰/۸۰۷	۰/۶۹۵	کره جنوبی	۱۹۹۸	۰/۹۲۸	۰/۸۰۹
ایران	۱۹۹۹	۰/۸۱۹	۰/۷۰۳	کره جنوبی	۱۹۹۹	۰/۹۲۹	۰/۸۲۱
ایران	۲۰۰۰	۰/۸۳	۰/۷۱	کره جنوبی	۲۰۰۰	۰/۹۳۳	۰/۸۳
ایران	۲۰۰۱	۰/۸۳۶	۰/۷۱۹	کره جنوبی	۲۰۰۱	۰/۹۳۴	۰/۸۳۸
ایران	۲۰۰۲	۰/۸۴۵	۰/۷۲۷	کره جنوبی	۲۰۰۲	۰/۹۳۴	۰/۸۴۶
ایران	۲۰۰۳	۰/۸۵۱	۰/۷۳۲	کره جنوبی	۲۰۰۳	۰/۹۳۲	۰/۸۵۲
ایران	۲۰۰۴	۰/۸۶۹	۰/۷۴۱	کره جنوبی	۲۰۰۴	۰/۹۳۵	۰/۸۵۹
ایران	۲۰۰۵	۰/۸۷۶	۰/۷۴۶	کره جنوبی	۲۰۰۵	۰/۹۳۶	۰/۸۶۶
ایران	۲۰۰۶	۰/۸۸۲	۰/۷۵۷	کره جنوبی	۲۰۰۶	۰/۹۳۷	۰/۸۷۱
ایران	۲۰۰۷	۰/۸۸۴	۰/۷۶۱	کره جنوبی	۲۰۰۷	۰/۹۳۶	۰/۸۷۶
ایران	۲۰۰۸	۰/۸۷۵	۰/۷۶۵	کره جنوبی	۲۰۰۸	۰/۹۳۷	۰/۸۷۸
ایران	۲۰۰۹	۰/۸۷۷	۰/۷۷۱	کره جنوبی	۲۰۰۹	۰/۹۲۷	۰/۸۸۱
ایران	۲۰۱۰	۰/۸۸	۰/۷۷۸	کره جنوبی	۲۰۱۰	۰/۹۳۳	۰/۸۹۴
ایران	۲۰۱۱	۰/۸۷۴	۰/۷۸۷	کره جنوبی	۲۰۱۱	۰/۹۳۳	۰/۸۹۹
ایران	۲۰۱۲	۰/۸۷۸	۰/۷۹۵	کره جنوبی	۲۰۱۲	۰/۹۳۴	۰/۹۰۱
ایران	۲۰۱۳	۰/۸۶۶	۰/۷۹۴	کره جنوبی	۲۰۱۳	۰/۹۳۵	۰/۹۰۵
ایران	۲۰۱۴	۰/۸۶۵	۰/۷۹۵	کره جنوبی	۲۰۱۴	۰/۹۳۶	۰/۹۱
ایران	۲۰۱۵	۰/۸۶۷	۰/۷۸۸	کره جنوبی	۲۰۱۵	۰/۹۳۷	۰/۹۱۴
ایران	۲۰۱۶	۰/۸۷۹	۰/۷۹۱	کره جنوبی	۲۰۱۶	۰/۹۳۹	۰/۹۱۸
ایران	۲۰۱۷	۰/۸۸۲	۰/۷۹۳	کره جنوبی	۲۰۱۷	۰/۹۴۱	۰/۹۲۲
ایران	۲۰۱۸	۰/۸۸۴	۰/۷۹	کره جنوبی	۲۰۱۸	۰/۹۴۴	۰/۹۲۴
ایران	۲۰۱۹	۰/۸۸۲	۰/۷۸۷	کره جنوبی	۲۰۱۹	۰/۹۴۶	۰/۹۲۷
ایران	۲۰۲۰	۰/۸۷۳	۰/۷۷۵	کره جنوبی	۲۰۲۰	۰/۹۴۷	۰/۹۲۸
ایران	۲۰۲۱	۰/۸۷۲	۰/۷۷۷	کره جنوبی	۲۰۲۱	۰/۹۴۸	۰/۹۳۳
ایران	۲۰۲۲	۰/۸۷۶	۰/۷۹۳	کره جنوبی	۲۰۲۲	۰/۹۴۹	۰/۹۲۸
ایران	۲۰۲۳	۰/۸۷۵	۰/۷۹۹	کره جنوبی	۲۰۲۳	۰/۹۵۹	۰/۹۳۷

در ایران، شاخص توسعه انسانی از ۰/۶۲۶ در سال ۱۹۹۰ به ۰/۷۹۹ در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است؛ رشدی معادل ۰/۱۷۳ واحد طی بیش از سه دهه. این روند نشان‌دهنده بهبود مستمر سطح کلی توسعه انسانی است. هم‌زمان، مقدار شاخص توسعه جنسیتی (که در داده‌های ارائه‌شده در ستون دوم منعکس است) از ۰/۷۳۱ در سال ۱۹۹۰ به ۰/۸۷۵ در سال ۲۰۲۳ رسیده است. این افزایش ۰/۱۴۴ واحدی بیانگر کاهش نسبی شکاف جنسیتی در ابعاد آموزش، سلامت و درآمد است.

با این حال، نکته محوری آن است که مقدار شاخص توسعه جنسیتی ایران در کل دوره همواره به‌طور معناداری پایین‌تر از یک باقی‌مانده و عمدتاً در بازه ۰/۸۶ تا ۰/۸۸ در دهه اخیر نوسان کرده است. بیشترین مقدار ثبت‌شده ۰/۸۸۴ (در سال‌های ۲۰۰۷ و ۲۰۱۸) بوده و در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ کاهش نسبی مشاهده می‌شود (حدود ۰/۸۷۲)؛

نمودار ۳: شاخص توسعه انسانی (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Graph. 3: Human Development Index (Authors, 2025).

نمودار ۴: شاخص توسعه جنسیتی (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Graph. 4: Gender Development Index (Authors, 2025).

بنابراین، اگرچه توسعه انسانی کل افزایش یافته، شکاف جنسیتی به طور کامل همگام با این رشد کاهش نیافته و در سطحی نسبتاً پایدار تثبیت شده است.

کره جنوبی در سال ۱۹۹۰ م. با شاخص توسعه انسانی برابر ۰/۷۳۸ آغاز کرده و در سال ۲۰۲۳ به ۰/۹۳۷ رسیده است (افزایش ۰/۱۹۹ واحد). این کشور از ابتدا در سطح توسعه انسانی بالاتری نسبت به ایران قرار داشته و روندی تقریباً پیوسته و صعودی را طی کرده است. شاخص توسعه جنسیتی کره جنوبی از ۰/۹۰۱ در سال ۱۹۹۰ به ۰/۹۵۹ در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است. این ارقام نشان می‌دهد که شکاف جنسیتی در دستاوردهای توسعه انسانی در این کشور از

همان ابتدای دوره نسبتاً محدود بوده و در طول زمان نیز به صورت تدریجی کاهش یافته است. از سال ۲۰۱۶ به بعد، مقدار شاخص همواره بالاتر از ۰/۹۳۹ بوده و در سال‌های اخیر به محدوده ۰/۹۵ نزدیک شده است. این روند حاکی از همگرایی پایدار به سمت برابری جنسیتی در شاخص‌های بنیادین توسعه انسانی است.

کره جنوبی در کل دوره بالاترین سطح شاخص توسعه انسانی را داشته و در ۲۰۲۳ با ۰/۹۳۷ در جایگاه برتر قرار دارد و ایران با ۰/۷۹۹ در سطحی اندکی پایین‌تر قرار گرفته است. به لحاظ روندی ایران رشد تدریجی همراه با تثبیت شکاف در سطحی کمتر از ۰/۹۰ را تجربه کرده است و کره جنوبی روندی پیوسته و صعودی با همگرایی تدریجی به سطح ۰/۹۵ و بالاتر داشته است.

در هر دو کشور، رشد شاخص توسعه انسانی با افزایش شاخص جنسیتی همراه بوده است؛ با این حال، شدت همگرایی جنسیتی با سرعت رشد توسعه انسانی یکسان نبوده است. در ایران، افزایش شاخص توسعه انسانی به کاهش محدودتر شکاف جنسیتی انجامیده، در حالی که در کره جنوبی رشد توسعه انسانی با همگرایی قابل توجه‌تر جنسیتی همراه بوده است. در نهایت این که داده‌های شاخص توسعه جنسیتی نشان می‌دهد که هر دو کشور طی سه دهه گذشته از نظر توسعه انسانی پیشرفت کرده‌اند، اما میزان همگرایی جنسیتی متفاوت بوده است. کره جنوبی به سطوحی بسیار نزدیک به برابری کامل در دستاوردهای توسعه انسانی دست یافته است، در حالی که ایران با وجود بهبود قابل توجه در شاخص توسعه انسانی، همچنان با فاصله‌ای معنادار از سطح برابری قرار دارد. رتبه‌بندی سال ۲۰۱۸ نیز این تفاوت ساختاری را بازتاب می‌دهد، ایران در جایگاهی پایین‌تر نسبت به کشور کره جنوبی قرار گرفته و شکاف جنسیتی در دستاوردهای توسعه انسانی در آن پایدارتر و عمیق‌تر باقی مانده است.

۵-۵. برنامه‌های توسعه ایران و کره جنوبی

تحلیل برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران از منظر مسائل جنسیتی، مستلزم نگاهی طولی و مقایسه‌ای به منطق درونی این اسناد و تحولات مفهومی حاکم بر آن‌هاست. برنامه‌های توسعه، به عنوان مهم‌ترین اسناد سیاست‌گذاری میان مدت کشور، نه تنها بازتاب‌دهنده اولویت‌های اقتصادی و اجتماعی هر دوره‌اند، بلکه حامل برداشت‌های مسلط از نقش زنان، نهاد خانواده و نسبت جنسیت با فرآیند توسعه نیز محسوب می‌شوند؛ از این رو، جمع‌بندی محتوایی برنامه‌های توسعه از برنامه اول تا هفتم، امکان فهم چگونگی صورت‌بندی، دگردیسی و گاه گسست در رویکردهای سیاست‌گذاری جنسیتی را فراهم می‌کند و زمینه‌ای تحلیلی برای ارزیابی میزان انسجام، تداوم و کارآمدی این سیاست‌ها در مواجهه با نابرابری‌های جنسیتی فراهم می‌آورد.

در یک نگاه طولی به برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران از برنامه اول تا هفتم، می‌توان گفت که مواجهه نظام برنامه‌ریزی با مسائل جنسیتی نه بر مبنای یک چارچوب نظری منسجم و ثابت، بلکه در قالب مجموعه‌ای از رویکردهای متغیر، گاه متعارض و عمدتاً ابزاری شکل گرفته است. در برنامه‌های ابتدایی، به ویژه برنامه‌های اول و دوم توسعه، زنان عمدتاً به عنوان بخشی از نیروی انسانی یا ذیل سیاست‌های رفاهی و حمایتی مورد توجه قرار گرفته‌اند و مسئله جنسیت فاقد استقلال مفهومی در طراحی سیاست‌هاست. در این دوره، غلبه نگاه بازسازی اقتصادی پس از جنگ و اولویت توسعه زیرساخت‌ها، موجب می‌شود که مسائل زنان به صورت پراکنده، غیرسیستماتیک و عمدتاً در حاشیه سیاست‌های اجتماعی ظاهر شوند.

از برنامه سوم توسعه به بعد، نخستین نشانه‌های صورت‌بندی مفهومی‌تر از «زن» و «خانواده» در اسناد برنامه‌ای قابل مشاهده است. در این مقطع، اگرچه هنوز عدالت جنسیتی به عنوان یک مفهوم نظری صریح وارد ادبیات برنامه‌ریزی نمی‌شود، اما موضوعاتی نظیر توانمندسازی زنان، افزایش مشارکت اجتماعی و اقتصادی و توجه به آموزش و سلامت زنان برجسته‌تر می‌گردد؛ با این حال، این توجه بیشتر ماهیتی کارکردی دارد و زنان عمدتاً به مثابه ابزاری برای تحقق اهداف توسعه‌ای کلان دیده می‌شوند، نه به عنوان کنشگرانی دارای حقوق مستقل و مطالبات ساختاری.

برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه را می‌توان نقطه اوج نسبی ورود مفاهیم مرتبط با جنسیت در نظام برنامه‌ریزی ایران دانست. در این دوره، مفاهیمی چون «عدالت جنسیتی»، «ارتقای جایگاه زنان» و «کاهش نابرابری‌های جنسیتی» به صورت محدود، اما نسبتاً صریح‌تر وارد اسناد می‌شود و تلاش‌هایی برای ایجاد سازوکارهای نهادی (نظیر تقویت ساختارهای سیاست‌گذاری حوزه زنان) قابل مشاهده است. با این حال، حتی در این مرحله نیز عدالت جنسیتی بیشتر در سطح شعارهای سیاستی باقی می‌ماند و به اصلاحات ساختاری در حوزه حقوقی، بازار کار یا نظام تصمیم‌سازی منجر نمی‌شود. تعارض میان ملاحظات فرهنگی ارزشی و الزامات توسعه‌ای، مانع از تثبیت یک رویکرد پایدار و قابل ارزیابی در حوزه جنسیت می‌شود.

از برنامه ششم توسعه به بعد، شاهد چرخشی معنادار در چارچوب مفهومی سیاست‌های مرتبط با زنان و جنسیت هستیم. در این دوره، تمرکز برنامه‌ها به طور فزاینده‌ای از «زن» به «خانواده» و از «برابری یا عدالت جنسیتی» به «کارکردهای جمعیتی و خانوادگی زنان» منتقل می‌شود چرخشی که می‌توان آن را «گذار از رویکرد توسعه محور به رویکرد خانواده محور و سنتی محور» توصیف کرد. سیاست‌های مرتبط با زنان بیش از پیش در خدمت اهداف کلان جمعیتی، افزایش نرخ باروری، تحکیم نهاد خانواده و کاهش طلاق قرار می‌گیرد و زنان عمدتاً در نسبت با نقش‌های مادری، همسری و تربیتی تعریف می‌شوند. این تغییر جهت، موجب کم‌رنگ شدن مباحثی نظیر نابرابری ساختاری جنسیتی، تبعیض در بازار کار، مشارکت سیاسی زنان و اصلاحات حقوقی می‌شود.

برنامه هفتم توسعه را می‌توان تداوم و تثبیت این رویکرد خانواده محور و جمعیت‌گرا دانست. در این برنامه، اگرچه حجم مداخلات دولت در حوزه زنان و خانواده افزایش یافته و سازوکارهای نهادی و اجرایی متعددی پیش‌بینی شده است، اما نگاه حاکم همچنان نگاهی هنجاری، کنترلی و فرهنگی است. عدالت جنسیتی نه به عنوان یک چارچوب تحلیلی مستقل، بلکه به صورت ضمنی و محدود در ذیل سیاست‌های خانواده، جمعیت و فرهنگ بازتعریف می‌شود؛ در نتیجه، برنامه هفتم بیش از آن که به دنبال بازتوزیع قدرت، فرصت و منابع میان زنان و مردان باشد، بر مدیریت اجتماعی رفتارهای خانوادگی و تنظیم نقش‌های جنسیتی تمرکز دارد.

جدول ۷: برنامه‌های توسعه ایران (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Tab. 7: Iran's Development Plans (Authors, 2025).

ردیف	عنوان	عدالت جنسیتی
۱	برنامه توسعه اول	عدم توجه به عدالت جنسیتی و موضوع جنسیت در این برنامه مشهود است، اگرچه در این برنامه در حوزه حمایت از مشارکت زنان نیز یک بند تنظیم شده، اما عبارت «افزایش مشارکت زنان با ضرورت حفظ شئون خانواده و ارزش‌های شخصیت زن» نشان می‌دهد رویکرد قانون‌گذار به این مسأله رویکرد فرهنگی و با لحاظ نمودن اولویت حفظ خانواده بوده است.
۲	برنامه توسعه دوم	عدم توجه به عدالت جنسیتی و موضوع جنسیت، در این برنامه مشهود است، اما مجدداً موضوع «افزایش مشارکت زنان در امور اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و اقتصادی» با ضرورت حفظ شئون خانواده مورد تأکید قرار گرفته با این حال مراد از شئون خانواده مبهم بوده و مشخص نیست که چه شاخص‌هایی تعیین‌کننده این امر خواهند بود. موضوع دیگر مورد توجه در این برنامه، «حمایت از خانواده‌های نیازمند، زنان و کودکان بی‌سرپرست» است که برای اولین بار ذیل برنامه دوم توسعه مورد توجه قرار گرفته است.
۳	برنامه توسعه سوم	توجه به توانمندسازی زنان و مشارکت آنان در سرنوشت جامعه و نقش‌آفرینی زنان در فرآیند با رفع موانع قانونی و ساختاری و تلاش برای بالا بردن سهم زنان در توسعه‌یافتگی کشور و افزایش کارایی آنان در رشد کشور

۴	برنامه توسعه چهارم	برای اولین بار مبحث جنسیت و اختصاص امتیازات ویژه به زنان مطرح و دولت موظف شد با هدف تقویت نقش زنان در جامعه، توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها را در کشور در دستور کار قرار دهد.
۵	برنامه توسعه پنجم	ازجمله موضوعات اصلی این برنامه می‌توان به «حمایت از خانواده از طریق ساماندهی مراکز مشاور خانواده»، «حمایت از زنان سرپرست خانوار»، «حمایت محدود از اشتغال زنان»، «حمایت از امنیت زنان و کودکان»، «توسعه فرهنگ عفاف و حجاب» و «توجه به تفاوت‌های جنسیتی در امر آموزش» اشاره کرد. از لحاظ کمی کمترین مواد درباره موضوع زنان و عدالت جنسیتی را دارد و به مواد اجتماع‌محور و خانواده‌محور پرداخته و اهتمام آن بر مقوله زنان در قالب خانواده است.
۶	برنامه توسعه ششم	برنامه ششم توسعه را از حیث موادی که به حوزه زن و خانواده پرداخته باید منحصر به فرد دانست. در این برنامه شاهد بیشترین حجم از مواد مرتبط با حوزه زنان و به ویژه خانواده هستیم به نحوی که ۳۰ بند از آن به این حوزه اختصاص یافته است. در این برنامه مجدداً حوزه زنان و خانواده در یک فصل مجزا دیده شده است.
۷	برنامه توسعه هفتم	با رویکردی عمل‌گرایانه‌تر اما محدودتر در حوزه زنان و خانواده تدوین شده است. در سیاست‌های کلی برنامه هفتم، موضوعاتی نظیر «تحکیم بنیان خانواده»، «افزایش نرخ باروری تا سطح جانشینی»، «ارتقای نقش زن در خانواده و جامعه بر مبنای اصول اسلامی» و «توانمندسازی زنان سرپرست خانوار» ازجمله محورهای اصلی به‌شمار می‌روند. برنامه هفتم در ادامه‌ی مسیر برنامه ششم، همچنان خانواده را کانون اصلی سیاست‌گذاری می‌داند و جایگاه زن را بیش از آن‌که در مقام یک کنشگر مستقل اجتماعی تعریف کند، در نسبت با خانواده و نقش‌های بازتولیدی او مورد توجه قرار می‌دهد.

درمجموع، تحلیل محتوایی برنامه‌های توسعه ایران نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری جنسیتی در این اسناد فاقد یک مسیر تکاملی خطی و نظریه‌مند است. تغییرات رویکردی بیشتر تابع تحولات ایدئولوژیک، سیاسی و جمعیتی بوده تا نتیجه انباشت دانش سیاستی یا ارزیابی‌های تجربی. «زن» در اغلب برنامه‌ها نه به عنوان یک سوژه مستقل سیاستی، بلکه در نسبت با اهداف کلان توسعه اقتصادی، فرهنگی یا جمعیتی تعریف شده و عدالت جنسیتی هرگز به صورت کامل به یک اصل راهنمای برنامه‌ریزی تبدیل نشده است. این وضعیت، زمینه‌ساز گسست‌های مفهومی، ناپایداری سیاست‌ها و محدود شدن ظرفیت برنامه‌های توسعه برای مواجهه مؤثر با نابرابری‌های جنسیتی ساختاری در ایران بوده است.

از طرف دیگر، برنامه‌های توسعه پنج‌ساله کره جنوبی در بازه زمانی مورد بررسی نشان می‌دهد که این برنامه‌ها از منظر توجه به مسائل جنسیتی و عدالت جنسیتی، مسیری تدریجی، تکاملی و چندمرحله‌ای را طی کرده‌اند؛ مسیری که از «بی‌توجهی ساختاری» به «ادغام محدود و ابزاری» و در نهایت به «شناسایی رسمی و سیاست‌گذاری اولیه» در حوزه زنان و جنسیت منتهی می‌شود. در برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه (دهه‌های پایانی ۱۹۷۰ و اوایل ۱۹۸۰ م.)، منطق حاکم بر سیاست‌گذاری توسعه در کره جنوبی، منطق «رشد اقتصادی دولت‌محور» و «صنعتی‌سازی شتابان» است.

جدول ۸: برنامه‌های توسعه کره جنوبی (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Tab. 8: South Korea's Development Plans (Authors, 2025).

برنامه توسعه	دوره زمانی	جایگاه جنسیت در برنامه	محورهای کلیدی مرتبط با زنان	مفاهیم مسلط جنسیتی
برنامه چهارم	۱۹۷۷-۱۹۸۱	غایب / فاقد توجه سیاستی	بهبود کلی رفاه، آموزش و اشتغال در سطح عمومی (بدون تفکیک جنسیتی)	زن به عنوان «نیروی کار نامرئی» در توسعه

برنامه پنجم	۱۹۸۶-۱۹۸۲	ضمنی و غیرسیستماتیک	بهداشت، جمعیت، آموزش عمومی، رفاه اجتماعی (بدون سیاست جنسیتی مستقل)	رفاه محوری کلان، زن در چارچوب «خانواده و جمعیت»
برنامه ششم	۱۹۹۱-۱۹۸۷	آغاز توجه غیرمستقیم	آموزش فنی، توسعه منابع انسانی، اشاره به شکاف‌های آموزشی و مهارتی، فشارهای CEDAW	زن به عنوان «منبع بالقوه توسعه» (رویکرد ابزاری-توسعه‌محور)
برنامه هفتم	۱۹۹۶-۱۹۹۲	نیمه‌صریح و در حال نهادینه شدن	اشتغال زنان، آموزش، رفاه زنان شاغل، سیاست فرصت برابر، برنامه‌های مکمل زنان	«زنان در توسعه»، آغاز رفع موانع ساختاری

در این چارچوب، نیروی انسانی اعم از زن و مرد عمدتاً به عنوان عامل تولید و بخشی از ماشین توسعه اقتصادی در نظر گرفته می‌شود و نه به عنوان موضوعی مستقل برای سیاست‌گذاری اجتماعی. در نتیجه، مسائل جنسیتی، عدالت جنسیتی و وضعیت خاص زنان اساساً در این اسناد غایب هستند. زنان در بهترین حالت، به صورت ضمنی در قالب شاخص‌های کلان آموزش، بهداشت یا بازار کار دیده می‌شوند، بدون آن‌که تفاوت‌های جنسیتی، نابرابری‌های ساختاری یا نیازهای خاص آنان به طور مستقل مورد شناسایی یا مداخله سیاستی قرار گیرد. این وضعیت بازتاب‌دهنده مرحله‌ای از توسعه است که در آن «کارآمدی اقتصادی» بر «عدالت اجتماعی تفکیک‌شده» تقدم دارد. با ورود به برنامه ششم توسعه (اواخر دهه ۱۹۸۰)، یک تغییر تدریجی، اما معنادار در این الگو مشاهده می‌شود. این دوره هم‌زمان با تحولات مهمی چون دموکراتیزاسیون، گسترش جامعه مدنی و افزایش تعاملات بین‌المللی کره جنوبی است. در این بستر، برای نخستین بار نشانه‌هایی از حساسیت نسبت به نابرابری‌های جنسیتی، به ویژه در حوزه آموزش و مهارت‌آموزی در اسناد توسعه و گزارش‌های تکمیلی ظاهر می‌شود؛ هرچند این توجه هنوز فاقد صورت‌بندی مفهومی منسجم و سیاست‌های اجرایی مشخص است، اما اهمیت آن در تغییر نگاه سیاست‌گذار از «بی تفاوتی مطلق» به «درک اولیه از مسئله» نهفته است. در این مرحله، زنان دیگر صرفاً نیروی کار خاموش نیستند، بلکه به عنوان «ظرفیت انسانی کمتر بهره‌برداری‌شده» شناسایی می‌شوند. این تغییر، اگرچه همچنان در چارچوب ابزاری و توسعه‌محور باقی می‌ماند، اما نقطه عزیمت مهمی برای تحولات بعدی به شمار می‌رود. برنامه هفتم توسعه (اوایل دهه ۱۹۹۰) را می‌توان نقطه عطف ورود رسمی مسائل زنان به گفتمان برنامه‌ریزی توسعه در کره جنوبی دانست.

در این دوره، برای نخستین بار سیاست‌های مرتبط با زنان در قالب برنامه‌های مکمل، طرح‌های بخشی و اسناد پشتیبان به صورت نسبتاً منسجم مطرح می‌شوند. موضوعاتی مانند: اشتغال زنان، رفاه زنان شاغل، آموزش و توانمندسازی، و کاهش موانع مشارکت اجتماعی در دستور کار قرار می‌گیرد؛ هرچند این سیاست‌ها هنوز به طور کامل در متن اصلی برنامه توسعه ادغام نشده‌اند و بیشتر در حاشیه یا در قالب برنامه‌های اختصاصی دنبال می‌شوند، اما همین تفکیک اولیه نشان‌دهنده گذار به مرحله‌ای است که در آن «زنان به عنوان یک گروه هدف سیاستی» به رسمیت شناخته می‌شوند. به بیان دیگر، اگر در برنامه‌های پیشین زنان در دل سیاست‌های عمومی مستحیل بودند، در این مرحله به تدریج از آن تمایز یافته و موضوع مداخله مستقل قرار می‌گیرند.

در یک جمع‌بندی کلان، می‌توان گفت که سیر تحول برنامه‌های توسعه کره جنوبی از منظر جنسیتی، سه ویژگی اساسی دارد: نخست، «تأخر تاریخی ورود جنسیت به برنامه‌ریزی توسعه»؛ بدین معنا که تا زمانی که سطحی از تثبیت اقتصادی و صنعتی حاصل نشد، مسائل جنسیتی در اولویت سیاست‌گذاری قرار نگرفت. دوم، «ماهیت تدریجی و انباشتی تحول»؛ به گونه‌ای که تغییرات نه به صورت جهشی، بلکه از طریق انباشت فشارهای اجتماعی، الزامات بین‌المللی و تحولات نهادی شکل گرفت و سوم، «گذار از رویکرد ابزاری به سمت رویکرد نهادی»؛ به این معنا که زنان ابتدا به عنوان ابزار توسعه اقتصادی دیده شدند، اما به تدریج به عنوان ذی‌نفعان دارای حقوق و نیازمند سیاست‌های اختصاصی وارد چارچوب سیاست‌گذاری شدند.

بر این اساس، تجربه کره جنوبی نشان می‌دهد که ادغام مسائل جنسیتی در برنامه‌های توسعه، محصول فرآیند توسعه است؛ فرآیندی که در آن رشد اقتصادی، تحولات اجتماعی، فشارهای بین‌المللی و کنشگری داخلی به صورت هم‌زمان عمل می‌کنند. این تجربه همچنین نشان می‌دهد که تحقق عدالت جنسیتی در سطح برنامه‌های کلان، مستلزم عبور از نگاه کلی و غیرتفکیکی به جامعه و حرکت به سوی شناسایی تفاوت‌ها، طراحی مداخلات هدفمند و در نهایت نهادینه‌سازی سیاست‌های جنسیتی در ساختار برنامه‌ریزی ملی است.

۶. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف مطالعه تطبیقی سیاست‌های کلان عدالت جنسیتی در برنامه‌های توسعه ملی دو کشور ایران و کره جنوبی از سال ۱۹۸۰م. تاکنون انجام شد. پرسش محوری تحقیق این بود که عدالت جنسیتی چگونه در اسناد بالادستی و برنامه‌های توسعه این کشورها صورت‌بندی شده، چه جایگاهی در ساختار برنامه‌ریزی کلان داشته و از چه سازوکارهایی برای تحقق آن استفاده شده است. همچنین این پرسش دنبال شد که تفاوت‌ها و شباهت‌های دو کشور در رویکرد به عدالت جنسیتی چیست و این تفاوت‌ها چه نسبتی با الگوهای حکمرانی، ساختار نهادی و مسیر توسعه‌ای آنان دارد. یافته‌های پژوهش نشان داد که مفهوم عدالت جنسیتی در دو کشور، نه تنها از حیث مفهومی و نظری متفاوت فهم شده، بلکه در سطح سیاست‌گذاری، نهادسازی و اجرا نیز دو مسیر توسعه‌ای متمایز را طی کرده است؛ تفاوتی که ریشه آن را باید در نوع دولت توسعه‌گرا، جایگاه جامعه مدنی، میزان نهادمندی برنامه‌ریزی و نسبت میان ایدئولوژی و سیاست‌گذاری عمومی جست‌وجو کرد.

در ایران، مفهوم عدالت جنسیتی عمدتاً در چارچوب یک گفتمان هنجاری-فرهنگی و مبتنی بر تمایز نقش‌های جنسیتی صورت‌بندی شده است. به همین دلیل، سیاست‌های مرتبط با زنان اغلب نه برپایه رفع نابرابری‌های ساختاری، بلکه در نسبت با کارکردهای خانواده، مادری و حفظ نظم ارزشی تعریف شده‌اند. اگرچه از برنامه سوم و به‌ویژه برنامه چهارم توسعه به بعد، برخی مفاهیم مرتبط با توانمندسازی زنان، ارتقای مشارکت اجتماعی و حتی شاخص‌های عدالت جنسیتی وارد ادبیات برنامه‌ریزی شد، اما این روند هیچ‌گاه به شکل‌گیری یک نظام نهادمند و پایدار سیاست‌گذاری جنسیتی منجر نشد؛ درواقع، سیاست‌گذاری جنسیتی در ایران بیش از آن که بر اصلاح ساختارهای حقوقی، بازار کار، نظام تصمیم‌گیری و بازتوزیع فرصت‌ها متمرکز باشد، در سطح گفتمان و ارزش‌گذاری فرهنگی باقی مانده است. به همین دلیل نیز می‌توان گفت آن چه در ایران تحت عنوان «عدالت جنسیتی» مطرح شده، در بسیاری موارد بیش از آن که به مفهوم عدالت به مثابه رفع نابرابری‌های ساختاری نزدیک باشد، به بازتولید یک نظم جنسیتی سنتی با مشروعیت ارزشی جدید انجامیده است.

در مقابل، کره جنوبی مسیری متفاوت را طی کرده است. این کشور اگرچه در دهه‌های نخست توسعه، رویکردی مشابه بسیاری از دولت‌های توسعه‌گرا داشت و زنان را عمدتاً به مثابه نیروی کار موردنیاز رشد اقتصادی تعریف می‌کرد، اما از دهه ۱۹۹۰ به بعد، تحت تأثیر گسترش دموکراسی، رشد جنبش‌های زنان، فشار نهادهای بین‌المللی و تحول در ساختار اقتصادی، به سمت نهادینه‌سازی سیاست‌های جنسیتی حرکت کرد. در این دوره، مفاهیمی چون برابری فرصت‌ها، رفع تبعیض جنسیتی، بودجه‌ریزی حساس به جنسیت و ارزیابی تأثیر جنسیتی قوانین به تدریج وارد ساختار حکمرانی شد و عدالت جنسیتی از یک مطالبه اجتماعی به یک دستورکار نهادی تبدیل گردید؛ بنابراین، اگرچه کره جنوبی بیشتر به الگوی «برابری جنسیتی» نزدیک است تا «عدالت جنسیتی» به معنای تمایزگرا، اما این برابری از سطح شعار فراتر رفته و در قالب سازوکارهای اجرایی، نهادهای نظارتی و سیاست‌های عمومی تثبیت شده است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تفاوت اصلی دو کشور، نه فقط در محتوای سیاست‌ها، بلکه در «سطح نهادمندی» سیاست‌گذاری جنسیتی است. در ایران، سیاست‌های جنسیتی عمدتاً وابسته به تغییر دولت‌ها، گفتمان‌های سیاسی و تفسیرهای فرهنگی باقی مانده و کمتر به سازوکارهای الزام‌آور، نظام ارزیابی و شاخص‌های

اجرایی متصل شده‌اند. در مقابل، کره جنوبی توانسته است سیاست‌های جنسیتی را به بخشی از ساختار حکمرانی عمومی تبدیل کند؛ به گونه‌ای که عدالت یا برابری جنسیتی صرفاً یک موضوع فرهنگی یا اجتماعی تلقی نمی‌شود، بلکه به حوزه‌هایی چون: بودجه‌ریزی، اشتغال، رفاه، آموزش و سیاست‌گذاری عمومی پیوند خورده است. به بیان دیگر، ایران عمدتاً در سطح «گفتمانی» عدالت جنسیتی متوقف مانده، درحالی‌که کره جنوبی توانسته از سطح گفتمان به سطح نهادی و سپس اجرایی عبور کند.

از منظر نظری نیز یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تمایز میان «برابری جنسیتی» و «عدالت جنسیتی» صرفاً یک اختلاف مفهومی یا واژگانی نیست، بلکه به دو الگوی متفاوت حکمرانی و سیاست‌گذاری منتهی می‌شود. در الگوی ایران، عدالت جنسیتی عمدتاً به معنای پذیرش تفاوت‌های طبیعی و اجتماعی زنان و مردان و تنظیم سیاست‌ها براساس این تفاوت‌ها تعریف شده است؛ رویکردی که به لحاظ نظری به الگوهای تمایزگرا و خانواده‌محور نزدیک‌تر است. در مقابل، الگوی کره جنوبی بیشتر بر رفع موانع ساختاری، افزایش فرصت‌های برابر و ارتقای مشارکت اجتماعی و اقتصادی زنان متمرکز بوده و به رویکردهای نهادگرایانه و توانمندساز نزدیک‌تر است. با این حال، تجربه کره جنوبی نشان می‌دهد که حتی رویکردهای برابری‌محور نیز بدون نهادسازی، بودجه‌ریزی هدفمند و سازوکارهای ارزیابی، قادر به کاهش شکاف‌های جنسیتی نخواهند بود.

همچنین یافته‌های کمی پژوهش نیز این تحلیل کیفی را تأیید می‌کند. نتایج حاصل از بررسی شاخص‌های حکمرانی، اثربخشی دولت و کیفیت تنظیم‌گری نشان داد کشورهایی که دارای دولت کارآمدتر، نظام سیاست‌گذاری باثبات‌تر و سازوکارهای تنظیم‌گری نهادمندتر بوده‌اند، عملکرد موفق‌تری در کاهش شکاف جنسیتی داشته‌اند. در کره جنوبی، همبستگی مثبت میان اثربخشی دولت، کیفیت تنظیم‌گری و کاهش شکاف جنسیتی نشان می‌دهد که توسعه نهادی و ظرفیت اجرایی دولت نقش تعیین‌کننده‌ای در تحقق سیاست‌های جنسیتی داشته است. در ایران اما، به دلیل ضعف نهادی، ناپایداری سیاست‌ها و غلبه رویکردهای گفتمانی بر سیاست‌گذاری اجرایی، این رابطه ضعیف‌تر و در برخی حوزه‌ها حتی معکوس بوده است. این مسئله نشان می‌دهد که عدالت جنسیتی بدون وجود دولت کارآمد، نظام داده‌محور و سازوکارهای ارزیابی مستمر، در سطح اهداف و اسناد باقی خواهد ماند.

در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تحقق عدالت جنسیتی مستلزم تقویت هم‌زمان سه سطح اساسی است؛ سطح گفتمانی، سطح نهادی و سطح اجرایی. تجربه ایران نشان می‌دهد که تمرکز صرف بر سطح گفتمانی و ارزشی، بدون نهادسازی و سازوکار اجرایی، به تحقق عملی عدالت جنسیتی منجر نمی‌شود. در مقابل، تجربه کره جنوبی نشان می‌دهد که گذار از گفتمان به نهاد و از نهاد به اجرا، مهم‌ترین شرط کاهش شکاف‌های جنسیتی و ارتقای جایگاه زنان در فرآیند توسعه است.

بر این اساس، مهم‌ترین گام واقع‌بینانه برای سیاست‌گذاری جنسیتی در ایران، نه لزوماً تغییر کامل گفتمان رسمی، بلکه حرکت به سمت تقویت سطح نهادی و اجرایی سیاست‌هاست. ایجاد نظام‌های ارزیابی جنسیتی، توسعه شاخص‌های قابل سنجش، اتصال برنامه‌های حوزه زنان به نظام بودجه‌ریزی، تقویت سازوکارهای نظارتی و کاهش وابستگی سیاست‌ها به تغییر دولت‌ها می‌تواند نخستین گام عملی در جهت عبور از سیاست‌گذاری نمادین و حرکت به سوی عدالت جنسیتی نهادمند باشد. بدون چنین تحول نهادی، عدالت جنسیتی همچنان در سطح مفاهیم انتزاعی و بیانیه‌های سیاستی باقی خواهد ماند و امکان تبدیل شدن به بخشی پایدار از فرآیند توسعه ملی را نخواهد یافت.

سپاسگزاری

در پایان نویسندگان برخود لازم می‌دانند که از داوران ناشناس نشریه با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

این مقاله مستخرج از رساله نویسنده اول به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم بوده است؛ بر همین اساس گردآوری مطالب توسط نویسنده اول و نگارش آن تحت نظارت نویسندگان دوم و سوم بوده است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی و دقیق بودن آن در متن و انتهای مقاله، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

1. UNDP
2. HDI
3. GDI
4. GII
5. Marshall
6. GEP
7. Jacqui True
8. Esther Boserup
9. Women in development (WID)
10. Caroline Moser
11. ILO
12. Women and development (WAD)
13. Gender and development (GAD)
14. affirmative action
15. World Bank
16. UNDP
17. Global Gender Gap Report
18. World Economic Forum
19. Gender Inequality Index: GII
20. United Nations Development Programme
21. Human Development Report 2010
22. GDP

کتابنامه

- آتشک، محمد، (۱۳۹۱). ارزشیابی عدالت جنسیتی در نظام آموزشی ایران. زن در توسعه و سیاست، ۴: ۱۲۷-۱۵۱.
- آذربایجانی، مسعود، (۱۳۸۸). عدالت جنسیتی و اشتغال زنان. مطالعات راهبردی زنان، ۱۲ (۴۶): ۸۱-۱۱۶.
- اطاعت، جواد؛ و توکل، متین، (۱۳۹۲). زنان و توسعه پایدار در ایران. فصلنامه سیاسی - اقتصادی، ۲۹۲: ۵۳-۸۶.
- برونو، خاویر پیرا، (۱۳۸۸). مطالعات فمینیستی و استراتژی‌های توسعه. ترجمه مرضیه سلیمانی، اطلاعات حکمت و معرفت، ۳۷: ۳۲-۲۴.
- پیت، ریچارد، (۱۳۸۹). نظریه‌های توسعه. ترجمه مصطفی ازکیا، تهران: نشر لویه.
- خانی، فضیله، (۱۳۸۵). جنسیت و توسعه. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم.
- زعفرانچی، لیلا سادات، (۱۳۸۴). روی آورد فمینیسم به اقتصاد. مطالعات راهبردی زنان.
- زعفرانچی، لیلا سادات، (۱۳۸۵). زنان و خانواده در چهار برنامه توسعه. فصلنامه مطالعه راهبردی زنان، ۳۳: ۹۸-۱۲۹.
- ریگین، چارلز، (۱۳۸۸). روش تطبیقی، فراسوی راهبردهای کمی و کیفی. ترجمه محمد فاضلی، تهران: نشر آگه.
- شادی طلب، ژاله، (۱۳۸۱). توسعه و چالش‌های زنان ایران. تهران: نشر قطره.

- شفیعی، سمیه‌سادات؛ و پوری‌باقر، زهرا، (۱۳۹۴). مطالعه جنسیتی شاخص‌های توسعه در اجرای برنامه چهارم. فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی فرهنگی، ۳ (۴): ۷۵ - ۱۱۰.
- صادقی، سهیلا، (۱۳۸۶). ابعاد شکاف جنسیتی و میزان تحقق آن در برنامه سوم توسعه. پژوهش زنان، ۵ (۲): ۲۸-۵.
- صفری شالی، رضا، (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در لوایح و برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. مطالعات جامعه‌شناختی، ۲۲ (۲): ۲۱۱-۲۳۷.
- عطارزاده، مجتبی، (۱۳۸۸). عدالت جنسیتی، مرز تعامل جنسیت و سیاست. مجله طوبی، ۳۴: ۲۶۶-۲۲۵.
- علیپور، پروین؛ زاهدی، محمدجواد؛ ملکی، امیر؛ و جوادی یگانه، محمدرضا، (۱۳۹۶). تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در برنامه پنج-ساله ششم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران. مطالعات تحقیقات اجتماعی در ایران، ۶ (۲): ۲۰۳ - ۲۲۹.
- قره‌یاضی، هایده، (۱۳۸۲). گزارشی از طرح تحقیقاتی مطالبات زنان، فصلنامه ریحانه، مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری، ۱ (۲): ۱۵۵-۱۴۷.
- گرامی‌زادگان، اشرف، (۱۳۸۳). حقوق زنان در برنامه‌های توسعه. فصلنامه حقوق زنان، ۲۵: ۷-۴.
- عباس زاده، سعیده، (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی پنج برنامه توسعه کشور پیرامون دستیابی به عدالت جنسیتی با تأکید بر وضعیت آموزش عالی زنان در ایران و مقایسه آن با وضعیت جهانی. پژوهشنامه زنان، ۶ (۱): ۱۳۰-۹۷.
- عباس‌وندلهبری، فریبا، (۱۳۹۷). عدالت جنسیتی به مثابه یک مفهوم تفسیرپذیر و نامتعین. مطالعات فقهی حقوقی زن و خانواده، ۱ (۱): ۷۸-۵۹.
- مامسن، ژانت، (۱۳۸۸). جنسیت و توسعه. ترجمه زهره فنی، انتشارات دانشگاه تهران.
- مجلس خبرگان قانون اساسی، (۱۳۵۸). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- مجلس شورای اسلامی، (۱۳۶۸). قانون برنامه اول توسعه. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مجلس شورای اسلامی، (۱۳۷۳). قانون برنامه دوم توسعه. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مجلس شورای اسلامی، (۱۳۷۹). قانون برنامه سوم توسعه. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مجلس شورای اسلامی، (۱۳۸۴). قانون برنامه چهارم توسعه. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مجلس شورای اسلامی، (۱۳۹۰). قانون برنامه پنجم توسعه. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مجلس شورای اسلامی، (۱۳۹۶). قانون برنامه ششم توسعه. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مجلس شورای اسلامی، (۱۴۰۳). قانون برنامه هفتم توسعه. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مؤمنی، فرشاد؛ و دیگران، (۱۳۹۳). بررسی وضعیت زنان در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پس از انقلاب. زن در فرهنگ و هنر، ۶ (۱): ۲۸-۱.
- نیکوبرش، فرزانه، (۱۳۸۵). نگرشی انتقادی به اشتغال زنان در مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه، بانوان شیعه، ۳ (۹): ۷۹-۵۳.
- هانت، ژانت، (۱۳۸۸). جنسیت و توسعه. ترجمه مهدی نیاکانی‌فرف پژوهشنامه مطالعات زنان، ۴۲: ۲۷۴ - ۲۲۹.

References

- Aghajani, M., (2009). Challenge of Feminism with Gender Justice. *Journal of Women and Family Studies*, 4(2): 45-68. (in Persian).
- Alipour, P., (2017). Discursive Representation of Gender Justice in Iran's Development Plans. *Journal of Social Policy Studies*, 9(1): 77-102. (in Persian).

- Atashak, M., (2012). Evaluation of Gender Justice in Iran's Educational System. *Iranian Journal of Educational Sociology*, 5(3): 21–44. (in Persian).
- Bokharaei, A., (2010). "Theoretical and Empirical Study of Cultural Factors Affecting Gender Justice among Married Women in Tehran". PhD Dissertation, University of Tehran. (in Persian).
- Collier, D., (1993). *The Comparative Method, Political Science: The State of The Discipline*. American Political Science Association.
- Connell, R., (2012). Gender, Health and Theory: Conceptualizing the Issue, in Local and World Perspective. *Social Science & Medicine*, 74(11): 1675–1683. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.06.006>
- Dawn, O., (1985). *Development, Newyork: Wheastsheaf Department for community development of Australia(2005)*. Gender Analysis, Melborn.
- Esfandiari, H., (1997). *Reconstructed Lives: Women and Iran's Islamic Revolution*. Johns Hopkins University Press. (in Persian).
- Htun, M. & Weldon, S. L., (2018). *The Logics of Gender Justice: State Action on Women's Rights Around the World*. Cambridge University Press.
- Human Development Report. (2023). *United Nations Development Programme (UNDP)*. Retrieved from: <https://hdr.undp.org>
- Lombardo, E., Meier, P. & Verloo, M., (2009). *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending and Policymaking*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203881033>
- Longwe, S., (1989). *Gender Analysis Criteria for Empowerment of Women*. Unicef Women's Development section, NY
- Marshall, C., (2000). Policy discourse analysis: negotiating gender equity. *Journal of Education Policy*, 15(2): 125-156.
- Marshall, C., (2000). Policy Discourse Analysis: Negotiating Gender Equity. *Journal of Education Policy*, 15(2): 125–156. <https://doi.org/10.1080/026809300285882>
- Moghadam, V. M., (1993). *Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East*. Lynne Rienner Publishers.
- Moghadam, V. M., (2020). *Gender and Development in the Middle East and North Africa: Women's Economic Participation and Public Policy*. Palgrave Macmillan
- Momeni, F., (2014). *Women's Status in Iran's Post-Revolution Development Plans*. Tehran: Institute for Religion and Economy.
- Moser, O., (1989). *World Development*. London: Development world.
- Reeves, H. & Baden, S., (2008). *Gender and development*. university of Sussex.
- Sen, A., (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press
- Sen, A., (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.
- Shaditalab, J., (2015). Gender Justice and Propositions Based on Incorrect Information. *Journal of Women in Development and Politics*, 13(4): 1–22.

- The Fifth Five-Year Economic and Social Development Plan, (1982–1986). Government of the Republic of Korea.
- The Fourth Five-Year Economic Development Plan, (1977–1981). Government of the Republic of Korea.
- The Seventh Five-Year Economic and Social Development Plan, (1992–1996). Government of the Republic of Korea
- The Sixth Five-Year Economic and Social Development Plan, (1987–1991). Government of the Republic of Korea.
- True, J., (2003). Mainstreaming Gender in Global Public Policy. *International Feminist Journal of Politics*, 5(3): 368–396. <https://doi.org/10.1080/1461674032000122740>
- True, J., (2003). Mainstreaming Gender in Global Public Policy. *International Feminist Journal of Politics*, 5(3): 368-396.
- United Nations Development Programme, (UNDP). (2023). Gender Inequality Index (GII). Retrieved from Human Development Reports Database, New York: UNDP.
- United Nations Development Programme, (UNDP). (2023). Gender Inequality Index. Retrieved from: <https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index>
- United Nations Development Programme, (UNDP). (2023). *Human Development Report 2023/2024: Breaking the Gridlock – Reimagining Cooperation in a Polarized World*. New York: UNDP.
- Vakili, Z., (2015). “Comparative Critique of Equality-Based and Difference-Based Approaches to Gender Justice”. MA Thesis, University of Isfahan. (in Persian).
- World Bank, (2020). *Women, Business and the Law 2020*. World Bank Publications.
- World Bank, (2022). *Gender Data Portal*. Retrieved from: <https://genderdata.worldbank.org>
- World Bank, (2022). *World Bank Gender Data Portal*. Washington, DC: The World Bank. Retrieved from the World Bank Gender Data Portal database.
- World Economic Forum, (WEF). (2024). *Global Gender Gap Report 2024*. Geneva: World Economic Forum.
- World Economic Forum, (2024). *Global Gender Gap Report 2024*. Geneva: World Economic Forum. Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2024/>